

Osmanlı Bilimi Araştırmaları Studies in Ottoman Science

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebasına Karşı Alınan Tedbirler Kapsamında Bir Risale: *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lâzım Gelen Tedâbir*

A Treatise on the Measures Taken Against Cattle Plague in the Ottoman State During the First World War: *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lâzım Gelen Tedâbir*

Emrah Yılmaz¹

¹ Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye

Öz

Hayvan hastalıkları birçok devlet ve toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni de erken modern dönemlerden itibaren menfi anlamda etkilemiş ve devlet bu tür hastalıkların görülme sıklığı, yerleri ve telef olan hayvan sayısına göre çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştır. Sığır vebası veya diğer bir ismiyle veba-yı bakarı hastalığı özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu coğrafyasında daha sık görülmeye başlanmış ve 1880'lerden sonra da yaygınlaşarak ciddi bir hayvan kaybına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, veba-yı bakarı ve diğer hastalıklar karşısında 1890'lardan itibaren birtakım yasal düzenlemelere girişmiş ve öncelikle hastalıkların yayılmasını engellenmek adına 1893 yılında Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'ni yayımlamıştır. Devletin bu tür yasal düzenlemeler uygulamasına rağmen veba-yı bakarı hastalığı I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Devlet, hastalığın öncelikle tanınması ve önlenmesi adına araştırma konumuzu teşkil eden *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir* isimli risaleyi R. 1331 [M. 1915/16] yılında yayımlamıştır. Umur-ı Baytariyye Müdüriyeti tarafından düzenlenen bu risalede hastalığın ne olduğu, sebepleri, hastalığa karşı alınacak önlemler ile aşı ve serum çalışmalarına değinilmiştir. İlgili dönemde üzerinde aşı uygulamaları yapılan sığırlar ve hasta hayvanların zengin bir görsel içerikle sunulduğu bu risale veba-yı bakarı hastalığına karşı devletin 20. yüzyılın başında savaş koşullarında dahi ne kadar etkin ve etkili önlemler almaya çalıştığını göstermektedir. Araştırmamız, bu önemli tarihi kaynağı kullanarak hastalığın Osmanlı'daki genel seyri ve alınan tedbirler hakkında açıklamalar yapıp bu önemli risale tanıtmayı amaçlamaktadır.

Abstract

As in many states and societies, animal diseases had a negative impact on the Ottoman Empire from the early modern period onwards, and the state had to take various measures according to the incidence of such diseases, their locations, and the number of animals that perished. Bovine plague, also known as cattle plague, began to be seen more frequently in Anatolia, especially in the last quarter of the 19th century, and became widespread after the 1880s, causing severe livestock losses. In the face of plague and other diseases, the Ottoman Empire started to enact several legal regulations in the 1890s. It issued the Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi in 1893, primarily to prevent the spread of diseases. Despite the state's implementation of such legal regulations, the plague continued to impact until World War I. In order to recognize and prevent the disease, the state published the pamphlet titled *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir* [Cattle Plague and the Measures to be taken about it] in R. 1331 [M. 1915/16]. In this pamphlet prepared by the Directorate of Umur-ı Baytariyye, the disease, its causes, the measures to be taken against it, and vaccination and serum studies were mentioned. This pamphlet, in which the cattle and sick animals vaccinated in the relevant period are presented with rich visual content, shows how effective and efficient measures the state tried to take against the bovine plague disease even under war conditions at the beginning of the 20th century. Our research aims to introduce this important pamphlet by

Atıf | Citation: Yılmaz, Emrah. "A Treatise on the Measures Taken Against Cattle Plague in the Ottoman State During the First World War: *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lâzım Gelen Tedâbir*". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları–Studies in Ottoman Science* 26, 2 (2025): 422–451. <https://doi.org/10.26650/oba.1614772>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Yılmaz, E.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Emrah Yılmaz emrah.yilmaz09@gmail.com

making explanations about the general course of the disease in the Ottoman Empire and the measures taken using this important historical source.

Anahtar Kelimeler

I. Dünya Savaşı • Veba-yı Bakarı • Salgın • Serum • Risale • Talimatname

Keywords

World War I • Cattle Plague • Epidemic • Serum • Treatise • Instruction

Yazar Notu

Bu araştırma, 20 – 22 Aralık 2024 tarihleri arasında İzmir’de gerçekleştirilen 3. Uluslararası Ege Bilimsel Araştırmalar Kongresi [3rd International Ege Congress on Scientific Research]’de sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “A Booklet on the Measures Taken Against Cattle Plague in the Ottoman State: Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lâzım Gelen Tedâbir” adlı bildirinin içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiş halidir.

Author Note

This research is a modified and expanded version of the paper "A Booklet on the Measures Taken Against Cattle Plague in the Ottoman State: Rinderpest and the Measures It Should Take," which was presented orally at the 3rd International Aegean Congress on Scientific Research, held in Izmir from December 20–22, 2024, but whose full text was not published.

Extended Summary

Diseases and the microbes and viruses that cause diseases are important phenomena that have left permanent traces in human history. These diseases have affected society socioeconomically, socially, and psychologically by infecting humans and animals. The plague epidemic in medieval Europe, also known as the black death, not only changed the political history of Europe but also shook the whole world in terms of its effects. Along with human diseases, animal diseases also affect societies and cause severe damage to the food production chain. When food supply was not possible, societies faced serious problems, and, as in the Ottoman example, bread riots broke out. The Ottoman Empire had to fight against animal diseases since the Early Modern period, and many diseases, especially cattle plague, started to be seen in Anatolia, especially in the 16th century. The limited sources available to us indicate that cattle plague epidemics in the 16th century caused serious economic problems. In the early modern period, cattle plague was not limited to the Ottoman Empire; it also spread to the European continent. The cattle plague, which became an epidemic in Europe, caused severe livestock losses all over the continent, especially in the middle of the 18th century, which was a period when animal deaths reached the highest level. The spread of cattle plague in Europe and the severe damage it caused to the economy necessitated the first academic studies on this disease to be carried out in Europe. The disease, which became an epidemic in Europe, ravaged Anatolia in the 19th century, especially after the Ottoman-Russian War of 1877-1878. The disease spread throughout Anatolia, and the capital city of Istanbul was also affected. The cattle plague epidemic in Istanbul was particularly effective between 1886 and 1891, and the disease continued to affect Anatolia until the end of World War I.

The epidemic outbreak of cattle plague in Anatolia corresponds to the 1880s and 1890s, during which time the disease was seen almost everywhere in Anatolia. In the face of this disease, the Abdülhamit II administration had to make some legal arrangements and started to institutionalize. In this sense, the Inspectorate General of Umur-ı Baytariyye was established within the Nafia Nezareti in 1888, and Lieutenant Colonel Veterinarian Mehmet Ali Bey was appointed as its head. Established in 1888, the Inspectorate General of Umur-ı Baytariyye was later affiliated with the Ministry of Forestry, Mining, and Agriculture in 1892. After the Inspectorate of Umur-ı Baytariyye was affiliated with the relevant ministry, the Regulation on Veterinary Central Organisation was issued on 11 December 1892. According to this regulation, agricultural affairs were to be carried out by a science committee composed of five branches, and the fifth branch of this science committee was to be the Islah-ı Hayvanat ve Umur-ı Baytariyye Branch. In this period, when the state started to formulate legal regulations and institutionalize, the Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi, which entered into force on 5 January 1893, played a primary role in the state's fight against animal diseases.

The Ottoman State's struggle against animal diseases continued during the Second Constitutional Monarchy Period, and the state issued the Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati on 17 December 1913, shortly before World War I, in order to prevent the diseases. The Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati repealed the previously published regulations and other legal provisions as of 17 December. Along with such legal regulations before World War I, the state also published a treatise titled *Cattle Plague and the Measures to be Taken About It*, which deals with the recognition of cattle plague, the causes of its spread, its symptoms, and serum and vaccine studies against this disease and constitutes the subject of our research. This treatise provides detailed information about cattle plague,

the measures taken by the state against cattle plague, how this disease affected the Anatolian countryside, and the serum and vaccine studies against this disease. The fact that the disease continued its effect during World War I and affected the animals used in the army accelerated the vaccine studies, and serum and vaccine were produced against this disease in "Serum Darü'l İstihzarı" [Serum Production Center] in Dersaadet, Erzincan, and Eskişehir. These serums were sent to certain regions even under wartime conditions, and the disease was tried to be prevented. This important treatise also deals in detail with the necessary sanitary measures to prevent the spread of cattle plague and the penalties to be imposed in case of non-compliance. In this sense, this important treatise prepared under wartime conditions shows that the Ottoman Empire tried to take the necessary measures against diseases and tried to eliminate such diseases by emphasizing scientific studies.

Giriş

Hastalıklar, biyolojik bir olgu olduğu için insanlık tarihi hatta ondan daha eskidirler; çünkü hastalıklara sebep olan mikropların tarihi serüveni insanlık tarihinden çok daha eskidir. Tarihi insanlıktan daha kadim olan hastalıkların seyrinin tespiti, yazılı ve yazılı olmayan kaynakların bulunması ve bunların değerlendirilmesi ile mümkün olabilmektedir.¹ Yazılı kaynaklar aracılığıyla elimize ulaşan tarihi metinlerde hastalıkların kaydedilen insanlık tarihinde derin izler bırakan bir olgu olduğu ve bu açıdan birçok devlet ve toplumu etkilediği anlaşılmaktadır. Hastalıkların devlet ve toplumlar üzerindeki etkilerini ortaçağ ve Erken Modern dönemden itibaren görmek mümkündür. Örnek olarak Arapların Haçlı ordularını yenmesinde sıtmanın önemli bir etkisinin olduğu kabul gören ve son yapılan çalışmalarla da kanıtlanan bir gerçekliktir. Yine aynı şekilde Erken Modern dönemde yayılmacı Avrupalılara karşı savaştan Yeni Dünya yerlileri ile göçer ve avcılarının savaşları genellikle yeni mikroplarla tanışmaları ve bunlara karşı dirençli olmamaları nedeniyle kaybettikleri kaydedilmiştir.² Hastalıklar bu özellikleriyle birlikte dünya siyasi tarihinin seyrini de değiştirecek önemli sonuçlara da sebep olmuşlardır. Bu açıdan özellikle Avrupa kıtasında ve 1348 yılında baş gösteren veba kıta nüfusunun neredeyse 1/3'ünü yok etmiş ve bu açıdan da kara ölüm olarak nitelendirilmiştir. Ortaçağda görülen veba salgınlarında üç tür veba çeşidi bulunmaktaydı, bunlar hıyarcıklı, septicemik ve pnömonik olarak sınıflandırılmakla beraber Avrupa kıtasında en çok görülen çeşidi hıyarcıklı veba idi.³ İnsanlık tarihini etkileyen veba, Osmanlı coğrafyasında da Erken Modern dönemde görülen ve salgın halini alan hastalıklar arasında yer almıştır. Veba, 17. yüzyılda Suriye ve Filistin bölgesinde yaygınlaşıp salgın halini alınca ünlü *ekmek ayaklanmaları* baş göstermiş ve bu ayaklanmalar 1674 yılında Halep'te Mütesellim İbrahim Paşa ile Nakibül-Eşraf Muhammed El- Hicazi'nin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.⁴

İnsan sağlığını etkileyen hastalıklar kadar hayvanları etkileyen hastalıklar da Osmanlı coğrafyasında 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünürlük kazanmaya başlamıştı. Bu dönemde özellikle Batı Anadolu'da bulunan Biga ve mülhakatı sığır vebasının diğer bir ifadeyle veba-yı bakarînin görüldüğü yerlerden biriydi. 1578 yılında Biga ve çevresinde Anadolu cinsi karasığırlarda sığır vebasından dolayı birçok telefata meydana gelmiş ve Biga'ya bağlı köylerdeki ahalî mirî kereste çekmekle yükümlü olduğu için Rumeli tarafından 150 çift sığır getirilmesi için devletten izin istemiştir. Osmanlı Devleti, her yıl mirî kereste çekmekle yükümlü Biga kazası ahalisine gerekli izni verip tebaasına bu konuda gerekli kolaylığı göstermiştir.⁵ Osmanlı coğrafyasında görülen sığır vebasî 16. yüzyılın son yıllarında ise Doğu Anadolu'da görülmeye başlamıştır. 1590'ların ortalarında İran merkezli olarak Anadolu'ya yayılan hastalık kısa süre içerisinde diğer bölgelere de yayılarak Anadolu coğrafyasında ciddi bir hayvan telefata sebep olmuş ve ilgili yıllarda Anadolu'nun ekonomik koşulları oldukça zorlanmıştır.⁶ 16. yüzyılın sonlarına doğru sığır vebasının Anadolu platosunda bu kadar etkili olmasında ve sosyoekonomik anlamda toplumu zor durumda bırakmasında hastalığın şüphesiz hızlı

¹ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar* (Elazığ: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004), 11 – 12.

² Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914 – 1918* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 3 – 6.

³ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri," *Tarih Okulu* 10 (2011), 125 – 126. Avrupa kıtasında ciddi bir insan kaybına sebep olan hıyarcıklı veba yersinia pestis adlı bakteriyle enfekte olan kemirgenlerde bulunan pireler yoluyla yayılmıştır. Bu kemirgenler arasında dağ sıçanları, tarla sincapları ve çayır köpekleri gibi hayvanlar bulunmaktaydı. Bu önemli hastalığın insana bulaşmasında fareler ve özellikle de Latince *rattus rattus* denilen kara fareleri önemli bir rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Genç, "Kara Ölüm," 125 – 127.

⁴ Yaron Ayalon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler Veba, Kıtık ve Diğer Felaketler*, çev. Zeynep Rona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 66 – 76. Ayalon, kıtlık ve veba gibi salgınların birbiriyle bağlantılı olduğunu ve gıda krizi baş gösterince insanların sağlığının bozulma ve hastalıklara yakalanma olasılıklarının daha da arttığını ve halk sağlığı önlemlerinin etkilerinin bu tür dönemlerde azalmaya başladığını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayalon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, 66 – 67.

⁵ Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla*, 59 – 60. Kılıç, ilgili araştırmasında hayvan hastalıklarına dair hastalık isimlerinin net olarak verilmeyeceğini ve mevcut bölgelerden yapılan örneklemelerde hastalıklarından birinin de sığır vebasını olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yine 16. yüzyılın ikinci yarısında at vebasî ile şap hastalığının da görüldüğü kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla*, 61.

⁶ Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebasî Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu," *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 10/3 – 4 (1963), 222 vd.

bir şekilde yayılması ve bulaşıcı özelliği önemli rol oynamıştır. Sığır vebası bu bulaşıcı özelliği ve yüksek ölüm oranları nedeniyle görüldüğü toplumlarda yüzyıllar boyunca ciddi gıda krizlerine sebep olmuş bir hastalıktı. Bu hastalığa paramyxovirus adı verilen ve Morbilivirus cinsinden bir virüs sebep olmaktadır ki bu cins insanlarda kızamık ve köpeklerde viral distempere sebep olan cinsle yakından ilişkilidir.⁷

Toplumlari ve siyasal bir organizasyon olan devletleri gıda tedariki konusunda ciddi olarak etkileyen sığır vebası 16. yüzyıldan sonra hem Avrupa kıtasında hem de Osmanlı Devleti'nde görülmeye devam etmiştir. Hastalığın bilinen ilk büyük istilas 1709- 1711 yılları arasında meydana gelmiş, hastalık bu dönemde Don ve Volga nehirleri üzerinden Moskova'ya ve sonrasında ise Lehistan, Macaristan, Prusya, Avusturya, İsviçre, İtalya, Fransa, Felemenk ve İngiltere'ye kadar yayılmıştır. Bu dönemde özellikle 1711-1714 yılları arasında bu hastalığın 1.500.000 büyükbaş hayvanı telef ettiği bilinmektedir. Sığır vebasının bu öldürücü özelliği nedeniyle Avrupa'da bu hastalıkla ilgili ilk akademik çalışmalar yapılmış ve hastalıkla ilgili eserler ortaya konmuştur. Bu bulaşıcı hastalık 1734'ten 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar Kıta Avrupa'sında görülmüştür. Bu zaman diliminde İspanya ve İsviçre gibi ülkeler yurt dışından hayvan ithali yapmadıkları için sığır vebasından korunabilmiştir. Hastalık Avrupa'da özellikle 18. yüzyılın ortalarında, 1740-1750 yılları arasında, etkili olmuş ve bu süre zarfında hastalık 3.000.000 büyükbaş hayvanın kaybına sebep olmuştur. İlgili yıllarda Kuzey Avrupa ülkesi Danimarka'da 2.000.000'dan fazla büyükbaş hayvanın telef olması hastalığın bu dönemki sirayeti hakkında önemli ipuçları vermektedir.⁸

Avrupa kıtasında sosyoekonomik ve içtimai olarak derin izler bırakan sığır vebası karşısında Osmanlı Devleti özellikle modernleşme sürecinde gerekli sıhhi tedbirleri almaktan geri durmamıştır. III. Selim (sal. 1789-1807) döneminde Avrupa'da veba veya diğer bir ismiyle peste⁹ üzerine çalışan Ralli ve Biçoni isimli iki İtalyan hekim Osmanlıya iltica edip bir merhem geliştirmiş ve geliştirdikleri bu merhemi de İstanbul Yedikule'de Rumlara ait bir hastanede vebaya yakalanan hastalar üzerinde deneyip başarılı sonuçlar almışlardır. Ralli ve Biçoni'nin bu başarılı çalışmaları sığır vebası hakkında da araştırma yapmalarına zemin hazırlamış ve III. Selim bu iki hekime geniş ayrıcalıklar tanıyarak araştırma yapmalarına izin vermiştir. Devlet, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek adına ayrıca 1820'lerin başından itibaren karantina uygulamasını başlattırmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu yıllarda uyguladığı karantina uygulaması Rusya'da hüküm sürmekte olan koleradan dolayı Rusya topraklarından Osmanlı limanlarına gelen ticaret gemilerine uygulanmıştır.¹⁰

Osmanlıların 19. yüzyılın ilk çeyreğinde uygulamaya başladığı karantina uygulaması ve aldığı sıhhi tedbirler bulaşıcı hastalıkların engellenmesi adına sınırlı kalmış ve hayvan hastalıkları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da yaygın bir hâl almaya başlamış ve bu durum özellikle 1870'lerin sonuna doğru 93 Harbi sonrasında süreklilik göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra salgın halini alan hayvan hastalıklarının başında sığır vebası gelmektedir. Bu hastalığın görülme sıklığı, ortaya çıktığı zaman ve mekân geniş bir alanı etkilediği için Anadolu halk ağzında bu hastalığa malkıran, mal ağrısı ve sığır öleti gibi hayvan telefâtını ön plana çıkaran isimler verilmiştir.¹¹ 19. yüzyılda aşağıda üzerinde duracağımız üzere ciddi

⁷"Rinderpest", *Britannica*, Erişim 23 Aralık 2024, <https://www.britannica.com/science/rinderpest>. Sığır vebasının bulaşık özelliği ve belirtileri araştırmamızın ilerleyen safhalarında ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından burada genel nitelikleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

⁸*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir* (Dersaadet, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1331), 2 – 3.

⁹Veba ve taun kelime anlamı olarak farklılık göstermektedir. Veba, peste olarak da ifade edilen hastalık için kullanılırken genel olarak bulaşıcı hastalıkları tanımlamak için kullanılmıştır. Vebanın tanımı bu anlamda gripten koleraya kadar geniş bir yelpazedeki hastalıkları tanımlamak için kullanılmıştır. Taun [plague] terimi ise özellikle hiyarcıklı veba hastalığını ifade etmek için kullanılmıştır. Yabancı kaynaklarda sığır vebası da genel olarak cattle plague olarak kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güliden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865 – 1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 1 ve 1. dipnot.

¹⁰Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı*, 1 – 5; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Sıhhiye (C. SH), 10/484, 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840).

¹¹Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakari (Sığır Vebası)," *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 39 (2016), 216 – 217.

bir hayvan telefâtına sebep olan bu hastalık büyükbaş hayvanlar arasında karasığır, manda ve deve gibi hayvanlar arasında görülmekteydi. Bu hastalık küçükbaş hayvanlar arasında herhangi bir belirti göstermiyordu. “Humma-i sariye”, “illet-i sariye” gibi terimlerle ifade edilen bu hastalığın özellikle bulaşık olduğu ilgili dönemin kaynaklarında belirtilmiş ve bu hastalığın bulaşıcı özelliği sığır vebasının ölüm oranları yüksek bir hastalık olmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Hastalığın bulaşıcı özelliği 1888/89 [H. 1306] tarihinde kaleme alınan *Tuhfetü'l Baytariyye* isimli eserde şu şekilde kaleme alınmıştır: “ *İşbu hastalığa tutulan hayvanat nadiren halâs olduğundan ekserisi helâk olur ve bazen o kadar şiddetli olur ki zuhur ettiği memâlik hayvanatını bitirme derecesine kadar telef etmeye bais olur.*”¹² Sığır vebasının bulaşıcı özelliğinin ne denli hayvan telefâtına sebep olduğu 19. yüzyıl gözlemcilerinin dikkatinden kaçmazken yukarıda ismi verilen eserin yazarı ve aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Fenn-i Baytari muallimi olan Ahmed Bey, hastalığın başlıca sebepleri üzerinde de durmuş ve aç- bitkin halde kalan hayvanlara bozulmuş zahirenin verilmesi, kötü ve kokmuş suların içtirilmesi ve hayvanların özellikle yaz aylarında bataklık alan ve meralardaki birikmiş sulak yerlerde otlatılmasını hastalığın önemli sebepleri olarak belirtmiştir.¹³ Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere sığır vebasını 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Anadolu’sunda oldukça etkili olmuş bir hastalıktır. Hastalığın yayılma seyri ve sıklığı açısından bundan sonraki başlıkta hastalığın 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreci üzerinde durulacaktır.

Son Dönem Osmanlı Anadolu’sunda Sığır Vebası

19. yüzyıl Osmanlı Anadolu’sunda hayvan hastalıklarının özellikle 1850’lerden sonra artış kaydettiği bir zaman dilimiydi. Bunun en önemli ve göze çarpan sebebi savaşlardan kaynaklı insan ve hayvan hareketi diğeri bir ifadeyle mobilizasyondur. 19. yüzyılda art arda yaşanan savaşlar, insan ve hayvan kaynaklı hastalıkların artışında önemli bir rol oynarken sığır vebası da özellikle 1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Anadolu’da süreklilik kazanmaya başlamış ve ciddi bir hayvan ölümüne sebep olmuştur.¹⁴ 1880’lerden sonra yaygınlaşan bu hastalığın hangi virüsten kaynaklı olduğu ve nasıl sirayet ettiği E. Troussart tarafından kaleme alınan ve 1886/87 [H. 1304] tarihinde Türkçeye çevrilen *Mikrob* adlı eserdeki bilgilere göre bu yıllarda halen bilinmiyordu. 1886/87 yılında Hüseyin Remzi ve Hüseyin Hüsnü Beyler tarafından tercüme edilen eser, 1880’lerin sonuna doğru Osmanlı coğrafyasında ve Avrupa’da görülen birçok hastalığın nedenleri ve belirtileri üzerinde dururken pest bovin(e) veya boynuzlu hayvanların tifüs-i sârieleri olarak adlandırdıkları veba-yı bakarîyi “bu illet sâri olub hâlâ hakiki lâyıkiyla bilinmeyen bir mikrobdan neşet ettiğine atf olunmaktadır.” denilmektedir.¹⁵ 1880’lerin sonuna doğru sığır vebasına yönelik tıbbi birikim görece az olmakla birlikte hastalığın ortaya çıkması ve Avrupa ile Osmanlı Devleti’ne sirayeti hususunda dönemin gözlemcileri çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Bunlardan biri Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Fenn-i Baytari muallimi Ahmed Bey idi. Ahmed Bey, sığır vebasının özellikle Rusya’nın güney bölgeleri ile Macaristan’ın güneyinde ortaya çıktığını ve daha sonra Avrupa’ya sonra da Osmanlı topraklarına sirayet ettiğini kaydetmiştir.¹⁶

¹²Ahmed, *Tuhfetü'l Baytariyye* (Kastamonu Matbaası, H. 1306), 25 – 26.

¹³Ahmed, *Tuhfetü'l Baytariyye*, 25 – 26. Hastalık sebepleri olarak Ahmed Bey ayrıca, hayvanların terli iken rüzgâr karşısında durmaları, hayvanların beslenildiği ahırların temiz olmaması ve hijyen açısından yeterli hassasiyetin gösterilmemesi olarak ifade etmiştir. Ayrıca daha önce hastalık geçirmiş bir hayvanın diğeri köy ve kasabaların hayvanlarıyla temas etmesi ve hasta hayvanın içtiği suyu, otlatıldığı merayı ve geçtiği yolu diğeri hayvanların kullanması halinde bu hastalığın onlara da sirayet ettiğini, edebileceğini belirtmiştir.

¹⁴Muzaffer Bekman, *Veteriner Tarihi* (Ankara: Ankara Basım ve Cildevi, 1940), 163; Seda Tan, “İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakarî (1886 – 1891),” *Belleten* 87/310 (2023), 1023 – 1024.

¹⁵E. Troussart, *Mikrob: Emraz-ı Sâriye ve Şarboniyenin Vesail-i Sirayeti ve Usul-i Telkihiyyesi* mtr. Hüseyin Remzi, Hüseyin Hüsnü, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, H. 1304), 37. Mikrob adlı eser, toplam 106 sayfa olmakla birlikte ilgili dönemde görülen hastalıklar hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bu eser, 1880’lerin sonuna doğru Osmanlı’nın hastalıklarla yakından ilgisinin bir sonucu olarak tercüme edilmiştir. Bu dönemde hastalıklar imparatorluğu yakından ilgilendirdiği ve başkent İstanbul da dâhil olmak üzere etkilediği için tercüme faaliyetleri önem kazanmıştır. Detaylı bilgi için bakınız. Troussart, *Mikrob: Emraz-ı Sâriye*, 1 – 40.

¹⁶Ahmed, *Tuhfetü'l Baytariyye*, 25.

Sığır vebasının Rusya’da baş göstermesi Rusya’ya komşu olan Osmanlı’yı direkt etkilemiş ve 1880’lerin ortalarına gelindiğinde başkent İstanbul bu hastalıktan ciddi anlamda etkilenmeye başlamıştır. Hastalık özellikle 1886-1891 yılları arasında başkentte ciddi sosyoekonomik sorunlara ve hayvan ölümlerine sebep olmuştur. İstanbul’da görülen veba salgınında Rusya’nın güneyinde bulunan Odessa Limanı önemli bir rol oynamış ve Odessa’dan gemilere yüklenen enfekte hayvan ve deriler hastalığın İstanbul’da salgın haline gelmesinde birinci dereceden rol oynamıştır.¹⁷ Başkent İstanbul’da görülen veba salgını çeşitli tarih ve yerlerde Anadolu coğrafyasının neredeyse tüm mahallerinde görülmüştür. Anadolu’da görülen sığır vebası Tanzimat’tan başlayarak 1880’lerde ciddi bir ivme kazanmış ve 20. yüzyılda II. Meşrutiyet sonrasına kadar devam ederek etkilerini I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürdürmüştür. 1847’den 1906 yılına kadar yaklaşık 60 yıllık zaman diliminde Anadolu, 11 tane sığır vebası salgını ile yüzleşmek zorunda kalmış ve Anadolu hayvancılığı bu hastalıktan olumsuz etkilenirken hastalık aynı zamanda hayvancılığın ekonomik potansiye-
lini de zayıflatmıştır.¹⁸

Sığır vebasının Osmanlı coğrafyasında bu kadar etkili ve ölümcül olmasında hayvan pazar ve panayırları da önemli bir rol oynamıştır. Dönemin süreli yayınlarında hastalığın yaygınlaşmasının en önemli nedeni olarak pazar ve panayırlara getirilen hayvanlar ile yine hayvanların muayene edilmeden ve kontrolsüz bir şekilde bir mahalden diğer mahallere sevk edilmeleri gösterilmiştir. Dönemin önemli bir yayın organı olan İkdâm Gazetesi, hastalığın sirayeti ile ilgili bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: *“Birçok meslektaşımızın tecâribiyle sabittir ki vebâ-yı bakârî ve emraz-ı sârîyye-i sâire en ziyade pazar ve panayırlarla hayvanatın bilâ-muayene bir mahalden diğer mahalle imrar ve naklinden sirayet eylemektedir.”*¹⁹

Sığır vebasının yayılmasında pazar ve panayırlar önemli bir rol oynarken hastalığın yayılma hızı, görülme sıklığı ve etkilediği alan açısından 1880’li yılların sonu daha önce görülmedik bir zaman dilimine tekabül etmekteydi. Bu yıllarda sığır vebası neredeyse tüm Anadolu topraklarında görülürken devlet, Batı Anadolu’dan Doğu vilayetlerine kadar uzanan bu hastalık karşısında gerekli tedbirleri almak ve komisyonlar teşkil etmek durumunda kalmıştır.²⁰ Osmanlı Devleti, 1880’lerin sonuna doğru hastalığın önüne geçmek için hem sıhhi hem de fenni tedbirler alırken Çatalca sancağının İzzettin köyünde ortaya çıkan sığır vebası örneğinde olduğu gibi hayvanların hızlıca itlaf edilip derin çukurlara gömülmesini ve etrafının da sönmemiş kireç ile kapatılması gibi fenni tedbirlerin alınmasını istemiştir.²¹ Devletin aldığı sıhhi ve fenni tedbirlere rağmen hastalık 1890’ların başlarında İran sınırında bulunan mahallerde etkisini sürdürmeye devam etmekteydi, etkilenen mahallerden biri de Bitlis oldu. Bitlis’teki hastalık kısa süre içerisinde bulaşıcı özelliği nedeniyle geniş bir alana yayılmıştır.²² Hastalık Bitlis’teki salgın halinden sonra Van vilayetine tabi birçok kazada da görülmüştür. Bu kazalardan biri de Karçeken kazasıydı, hastalık burada 1891 yılının sonlarına doğru artış kaydetmiş ancak alınan sağlık tedbirleri kapsamında hastalık kısmi bir azalma göstermiştir.²³ Van vilayetinde yaşanan durumun benzeri aynı tarihlerde Anadolu’nun diğer bölgelerinde de tecrübe ediliyordu. Örnek olarak Silivri kazasında Aralık 1891’de sığır vebası salgınının kısmi bir azalma gösterdiği anlaşılmakla birlikte daha sonra hastalığın yine nüksettiği ve bu anlamda hastalığın sürekli olarak kendini yenileyebildiği ve kolay

¹⁷Tan, “İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakârî,” 1025.

¹⁸*Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 187; Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar* (İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998), 108. Sığır vebası Tanzimat’tan sonra 1847 yılından başlayarak sırasıyla 1877, 1888, 1889, 1893, 1894, 1898, 1899, 1905 ve 1906 yıllarında Anadolu coğrafyasında etkili olmuş ve hastalığın etkileri I. Dünya Savaşı’na kadar görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 187 vd.

¹⁹*İkdâm*, 23 Zilkade 1327/23 Teşrin-i Sani 1325, S. 5465, 4.

²⁰BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT), 1598/7, 23 Cemâziyelevvel 1306 (25 Ocak 1889).

²¹BOA, DH. MKT. 1603/3, 7 Recep 1306 (9 Mart 1889).

²²*Bitlis*, 30 Ramazan 1307/7 Mayıs 1306, S. 191, 4.

²³*Takvim-i Vekayi*, 6 Cemâziyelevvel 1309/ 26 Teşrin-i Sani 1307, S. 150, 1.

kolay bulunduğu bölgeyi terk etmediği anlaşılmaktadır.²⁴

1890'ların başında sığır vebası yukarıda da ifade edildiği üzere birçok bölgeyi etkilemeye devam etmiştir. Bu bölgelerden biri de Aydın vilayetine bağlı Denizli sancağı ve aynı sancağın kazalarıydı. 1891 yılına ait bir kayıta bu bölgede hastalığın hükümferma olduğu kaydedilmiş ve bu hastalığı önlemek adına kurulan kordonların muhafaza edilemediği belirtilerek hasta hayvanların itlaf edilip edilmediği sorulmuştur.²⁵ Sığır vebası Aydın vilayetinden başka Orta Anadolu'da da 1880'lerin sonundan itibaren salgın halini almış ve Ankara vilayetine bağlı Mecidiye kazasında da hastalığın görüldüğü belirtilmiş ve gerekli tedbirlerin alınması adına Baytar Nezareti bilgilendirilmiştir.²⁶ Yine aynı tarihlerde Ankara'nın diğer kaza ve kasabalarında da hastalığın hızlı bir şekilde yayıldığı ve bölgeyi etkilediği anlaşılmaktadır.²⁷ Sığır vebası 1890'ların başlarında Anadolu'nun güney bölgelerinde de etkili olmuş ve ciddi bir hayvan kaybına sebebiyet vermiştir. 1893 Şubat tarihli bir kayıta Diyarbakır Vilayeti'ne tabi Lice kazasında ilgili tarihlerde hastalığın şiddetini iyice arttırdığı ve hastalığın önü alınamadığı gibi 5.000'in üzerinde hayvanın da telef olduğu bildirilmiştir.²⁸ Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı Lice kazası ve diğer 21 yerleşim yerinde 1892-1893 yıllarında 5.200 hayvanın telef olduğu ve bu sayının sadece büyükbaş cins hayvanları kapsadığı ifade edilerek hastalıktan kaynaklı hayvan ölümlerinin bunun çok üzerinde olduğu belirtilmiştir.²⁹ Diyarbakır Vilayeti'ndeki sığır vebası 1890'ların sonuna doğru da ciddi bir sorun olmaya devam etmiş Palu başta olmak üzere Maden Mutasarrıflığı'na bağlı bölgelerde hastalıktan dolayı ciddi bir kayıp meydana geldiğinden çiftçiler ellerinde bulunan zahireyi satıp hayvan almak zorunda kalmışlardır. Çiftçiler ellerinde tohumluk kalmadığı için devletten tohumluk istemiş, yapılan incelemeler sonucu ve 30 Nisan 1899 tarihli telgrafnameden anlaşıldığı kadarıyla 637 nüfusun zahireye ihtiyaç duyduğu ve buğday ile arpanın ziraat mevsimi geçmiş olsa da mevsimin kırmızı ve beyaz darı ziraatına müsait olduğu ve her İstanbul kilesi 18 kuruştan 200 kile kırmızı ve 15 kuruştan 200 kile beyaz darıya ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Bahsi geçen zahirenin alınması istenirken toplam 6.600 kuruşun sarfı emrinin bir an önce verilip Diyarbakırlı çiftçilerin işinin kolaylaştırılması istenmiştir.³⁰

Sığır vebasının bu denli yaygınlık kazandığı 1880 ve 1890'lı yıllarda Osmanlı Devleti, hastalığın yayılmasını engellemek adına çeşitli adımlar atmaktan geri durmamış ve hastalığın tanınması, ortadan kaldırılması ve koruyucu tedbirlerin alınması hususunda çeşitli risale ve kitapçıklar yayımlamıştır. Bunlardan biri *Hükûmet Memûrlarıyla Baytarlara Mahsûs Tifûs Hastalığı Yani Vebâ-yı Bakarî Hakkında Talîmât* ismini taşıyan risaleydi. Bu uzun ve ayrıntılı risale sığır vebası hastalığının bulaşıcı özelliğini ön plana çıkaran bir ifadeyle yayımlanmış ve veba-yı bakarî tifûs ile bir tutulmuştur. Mahmud Bey Matbaası tarafından H. 1307 [1889] tarihinde yayımlanan bu risalede sığır vebasının tabiatı, başlangıcı ve intikali, sirayet sebepleri, kabiliyeti, mikrobun yayılması, kuluçka devri, hastalığın işaretleri ve hastalığa dair bilgiler başlıklar altında incelenmiş

²⁴Takvim-i Vekayi, 6 Cemâziyelevvel 1309/ 26 Teşrin-i Sani 1307, S. 150, 1.

²⁵BOA, DH. MKT. 1800/59, 7 Cemâziyelaahir 1308 (18 Ocak 1891).

²⁶BOA, DH. MKT. 1598/99, 25 Cemâziyelaahir 1306 (26 Şubat 1889).

²⁷BOA, DH. MKT. 1601/88, 04 Recep 1306 (6 Mart 1889).

²⁸BOA, DH. MKT. 2050/117, 21 Recep 1310 (8 Şubat 1893).

²⁹Sabri Mengirkaon, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır'da Veba-i Bakarî," *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır* içinde, ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 300 – 302.

³⁰BOA, DH. MKT. 2198/51, 26 Zilhicce 1316 (7 Mayıs 1899). Bölgedeki sığır vebasının ciddi etkileri olduğu anlaşılmaktadır. 1899 yılındaki yazışmalarda bu durum şu sözlerle açıklanmıştır: " (...) zahireye ihtiyacı olan ahalî altı yüz otuz yedi nüfus olup terhin edecek emlak ve arazileri bulunmadığı ve bunların güz mevsiminde ihtiyaçları yok iken veba-yı bakariden hayvanları telef olarak zahirelerini hayvan ıstırası yün sarf etmeleriyle ahiren muhtaç kaldıkları ve gerçi hinta ile şairin zaman-ı ziraati geçmiş ise de mevsim kırmızı ve beyaz darı ziraatine müsait olduğundan beher İstanbul kilesi on sekizer kuruştan üç bin altı yüz kuruşluk iki yüz kile kırmızı ve on beş kuruştan üç bin kuruşluk iki yüz kile beyaz darıya elan lüzum olduğu beyanıyla mezkûr altı bin altı yüz kuruşun sarfı emrinin bir an evvel itası dermeyân kılınmış ve zahire-i mezkurenin 'itasıyla ahalinin tehvin-i ihtiyacı zaruri bulunmuş olmasına göre iktizası istizan olunur ol-babda." Detaylı bilgi için bakınız. BOA, DH. MKT. 2198/51, 26 Zilhicce 1316 (7 Mayıs 1899).

ve bir anlamda kamuoyu ile toplumun bu hastalık konusunda dikkati çekilmeye çalışılmıştır.³¹ Sığır vebasına karşı geç dönem Osmanlı toplumunun dikkatinin çekilmeye çalışıldığı bu risale askeri ve sivil baytarlar tarafından hazırlanmıştır. Bu dikkat çeken risale Umûr-ı Sıhhiye Hayvaniye Teftiş Komisyonu Reisi Mirâlay Ali Faik bin Mustafa, Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Baytar Müfettişi Kaymakam Hüsnü bin Ahmed, Mekteb-i Harbiye-i Şahâne-i Baytar muallimlerinden Binbaşı Minas, Mekteb-i Harbiye-i Şahâne-i Baytar mualimlerinden Binbaşı Hüseyin Neşat ve mâ mülhakât-ı şehremâneti baytar müfettişi Sağ-kolağası Seyyid Mehmed Haydar bin Sâlim tarafından hazırlanmıştır.³² Askeri ve sivil baytarlar tarafından hazırlanan bu risalede verilen bilgiler dikkatle incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin hastalığın tabiatı, seyri ve sirayeti hakkında kayda değer bir tıbbi ve teknik bilgiye sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamda risalenin ilk başlığı olan *tabiatı* başlığı altında verilen bilgiler hastalığın Osmanlı toplumu üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemlidir.³³

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hayvan hastalıklarının yaygınlaşması ve sığır vebası gibi hastalıkların ciddi bir ekonomik kayba sebebiyet vermesi devleti çeşitli tarihlerde bu hastalıklara karşı kurumsallaşmaya itmiştir. Bu anlamda 1888 yılında Nafia Nezareti bünyesinde Umur-ı Baytariyye Müfettişi Umumiliği ihdas edilmiş ve başına da yarbay veteriner Mehmet Ali Bey atanmıştır. 1888 yılında tesis edilen Umur-ı Baytariyye Müfettişi Umumiliği daha sonra 1892 (H. 1308) yılında Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretine bağlanmıştır. Umur-ı Baytariyye Müfettişliği ilgili nezarete bağlandıktan sonra 11 Aralık 1892 [R. 28/TS/1308] tarihinde ayrıca Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre ziraat işleri beş şubeden oluşturulacak bir fen heyeti tarafından yapılacak ve bu fen heyetinin beşinci şubesi de Islah-ı Hayvanat ve Umur-ı Baytariyye Şubesi olacaktır.³⁴

Islah-ı Hayvanat ve Umur-ı Baytariyye Şubesi teşkil edildikten sonra 14 Eylül 1893 tarihinde çıkan bir irade ile ziraat nazırının reisliğinde haftada bir toplanan Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu ismi altında bir de Heyet-i Müşavere-i Tıbbiye teşkil edilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere bu heyet daha çok tıbbi bir danışma heyeti niteliğindedir.³⁵ Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu'nun teşkil edilmesi Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'nin de daha uygun koşullarda uygulanmasına vesile olmuş ve bu önemli talimatname 5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu talimatnamenin yürürlüğe girmesi Osmanlı Devleti'nin hayvan hastalıklarıyla mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır.³⁶

Osmanlı Devleti'nin 1890'larda yürürlüğe koyduğu yasal düzenlemeler ile hayvan hastalıklarının önü alınmaya çalışılırken II. Meşrutiyet ve sonrasında da özellikle sığır vebasının yaygınlığı dikkati çekmektedir. Umur-ı Baytariyye müdürü Mahmut Ali Bey tarafından 3 Kasım 1909 tarihinde yazılan "Hayat-ı İktisadiyye" isimli bir makalede sığır vebasının son 35 yıldır Osmanlı topraklarında sürekli olarak varlığını koruduğu ve bu hastalığın özellikle sonbahar aylarında hızlıca yayıldığı belirtilmektedir. Mahmut Ali Bey, 1909 yılında bu hastalığın birkaç vilayette tekrardan zuhur ettiğini ifade etmiştir. II. Meşrutiyet sonrası dönemde Osmanlı'yı tekrardan meşgul eden bu ciddi hastalığa karşı tüm Osmanlı vilayetlerinde toplam 180 baytar

³¹ BOA, DH. MKT. 200/33, 20 Recep 1311 (27 Ocak 1894); Zeynel Özlü, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakârî ve Zâtülcenb," *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), 99 – 114. Bahsedilen risale Özlü'nün araştırmasında da ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve hastalığın seyri hakkında malumat verilmiştir.

³² BOA, DH. MKT. 200/33, 20 Recep 1311 (27 Ocak 1894).

³³ BOA, DH. MKT. 200/33, 20 Recep 1311 (27 Ocak 1894).

³⁴ Bekman, *Veteriner Tarihi*, 163 – 165. Islah-ı Hayvanat ve Umur-ı Baytariyye Şubesi'nin teşkil edilme sebebi şu şekilde belirtilmiştir: "Memlekette ilâ-i sâriye-i hayvaniyenin men'i vuku' için zabıta-i sıhhiye-i hayvaniyeye ait tedabire ve cinsi hayvanatın ıslahı ile hayvan yetiştirmek için haralar, numune ağılları ve hayvanat müsabake ve sergileri teşkiline müteallik kâffe-i muamelatı rüyet etmekle mükellef işbu beşinci şubenin cesamet ve ehemmiyetine göre ileride lüzum görülürse aksamı mahsusaya taksim olunarak vezaifi başkaca bir nizamname ile tayin olunacaktır." Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekman, *Veteriner Tarihi*, 165.

³⁵ Bekman, *Veteriner Tarihi*, 165 vd.

³⁶ Düstur, *Birinci Tertip* (Ankara: 1939), 6/1306 – 1310; Mehmet Temel, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası," *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2010), 2.

bulunmaktaydı. Eldeki bu 180 baytarla 5-6 vilayetin veterinerlik teşkilatı oluşturulurken Osmanlı'daki 24 vilayetin veterinerlik teşkilatının Mekteb-i Baytariyye'deki öğrenciler göz önüne alındığında ancak 80 yıl sonra tamamlanabileceği kaydedilmiştir. Bu noktada Mahmut Bey, Osmanlı'nın ciddi yasal düzenlemelere ve tedbirlere rağmen hastalığı bertaraf edemediğini ve baytar yetiştirilmesindeki eksikliğe vurgu yapmak istemiştir.³⁷

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet dönemindeki hayvan hastalıkları ve özellikle de sığır vebası gibi süreklilik gösteren hastalıkların önünü alabilmek adına I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce 17 Aralık 1913 tarihinde "Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati"ni yayımlamıştır. "Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati", yürürlüğe girdiği 17 Aralık tarihinden itibaren daha önce yayımlanmış nizamnameler ile diğer yasal mevzuatı yürürlükten kaldırmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi yayımlanan bu geçici kanun oldukça kapsamlı olup 7 fasıl halinde 45 maddeden oluşmaktaydı.³⁸ Kanunun madde sayısından da anlaşılacağı üzere bu geçici kanun oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış ve 1. fasılda bu kanuna tabi olan tüm hastalıklar tek tek 13 madde şeklinde ifade edilmiştir. 1. faslın 1. maddesi konumuz olan veba-yı bakarî yani sığır vebasına ayrılmıştır, bu açıdan devletin en önemli gördüğü hastalıkların başında sığır vebasının geldiği anlaşılmaktadır. Daha sonra sırasıyla geviş getiren küçük ve büyükbaş hayvanlarda şap hastalığı, büyükbaş hayvanlarda zatürre, keçilerde ciğer hastalıkları, genel olarak hayvanlarda zuhur eden cemre-i bakteri yani dalak ile yanıkara veya diğer ismiyle cemre-i araziye gibi hastalıklar kanun kapsamında ele alınan hastalıklardır.³⁹ Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesinde hayvan hastalıklarının bu denli yoğun ve sosyoekonomik hayatı etkilemesine binaen kanuni düzenlemeler ile mevzuat haricinde sığır vebası gibi hastalıkların ne olduğu, tanınması, sebepleri ve alınacak önlemler ile aşı çalışmaları için de çeşitli risaleler düzenlemiştir.

Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir İsimli Risale

Geç dönem Osmanlı Devleti'nde hem insan hem de hayvan hastalıklarının yaygınlığı ve bu sürecin I. Dünya Savaşı koşullarında devam etmesi devlet nezdinde hem gerekli tedbirlerin alınması hem de hastalıklar konusunda çeşitli risale ve yayımların hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Anadolu coğrafyasında etkili olan ve insan sağlığı üzerinde ciddi etkileri olan koleraya karşı toplumsal bilincin artırılması adına *Kolera Hastalığında İttihazı Lâzım Gelen Tedâbir ve Etibbaya Rehber* isimli ve Dr. Besim Ömer [Akalın] ile Dr. Akil Muhtar [Özden] tarafından hazırlanan bir risale yayımlamıştır.⁴⁰ 1910'lu yıllarda kaleme alınan bu risale Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Mukarreratı Neşriyatı arasında yer alırken koleranın II. Meşrutiyet dönemindeki toplumsal etkisini göstermesi açısından önemli bir kaynak eserdir.⁴¹

Koleranın Osmanlı Anadolu'sunda bu denli yoğun ve salgın halini almasında uluslararası sıhhi koşulların da önemli bir etkisi olmuştur. Bu minvalde 1817-1923 yılları arasında dünya ölçeğinde yaşanan 6 büyük kolera salgını hastalığın Anadolu'da süreklilik göstermesine ve sadece İstanbul'da 1831 yılında patlak veren salgında 5.000-6.000 insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.⁴² 1830'lu yıllarda koleranın salgın halini

³⁷ İkdâm, 19 Şevval 1327/ 21 Teşrin-i Evvel 1325, S. 5432, 3.

³⁸ Takvim-i Vekayi, 16 Safer 1332/2 Kanun-ı Sani 1329, S. 1699, 1 – 3.

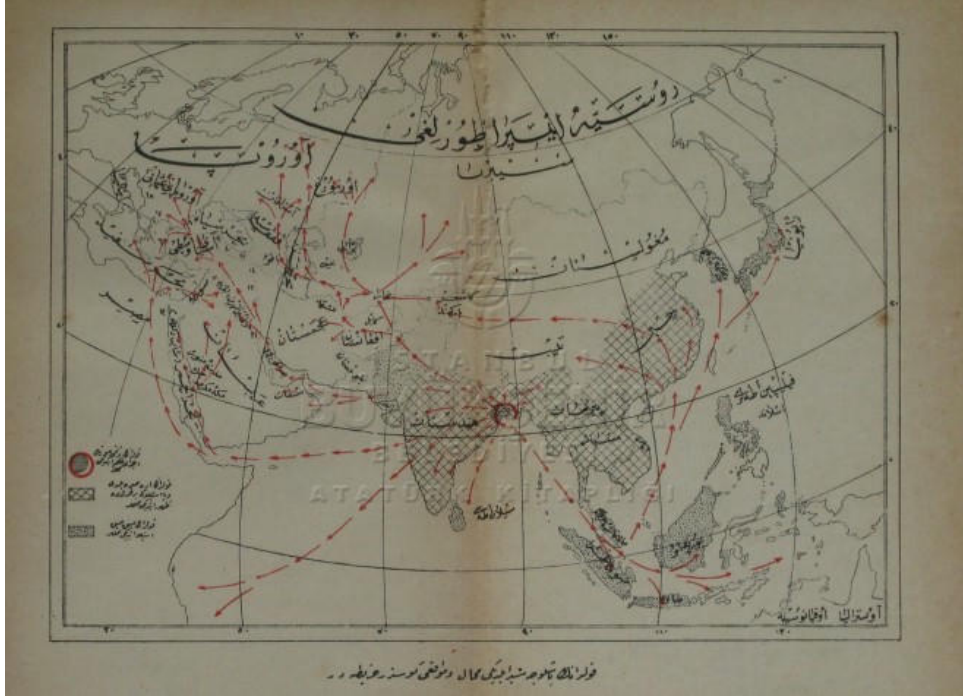
³⁹ Düstur, İkinci Tertip (Dersaadet: H. 1334), 6/116 – 126.

⁴⁰ *Kolera Hastalığında İttihazı Lâzım Gelen Tedâbir ve Etibbaya Rehber*, haz. Doktor Besim Ömer, Akil Muhtar (İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1327). Kolera hakkında kaleme alınan bu risale, toplam 233 sayfadır ve II. Meşrutiyet yıllarında hastalığın niteliği ve seyri hakkında önemli bir malumat vermektedir. Eserin arkasında Memalik-i Osmaniye'de Mevcud Tahaffuzhâneler listesi verilmiş ayrıca koleranın dünya üzerinde yayılışını gösteren bir harita da eklenmiştir. Arşak Garoyan Matbaası tarafından basılan bu önemli eserin dış kapağında yayım yılı 1328 olarak verilmişken iç kapağında 1327 tarihi yazılıdır.

⁴¹ *Kolera Hastalığında İttihazı*, 7 – 28.

⁴² Koleranın II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki etkileri ve salgının önlenmesine yönelik toplumsal bilinci artırma çabaları için son zamanlarda yapılan ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ümüt Akagündüz, "Kolera Hastalığı ve II. Meşrutiyet Yıllarında Bu Hastalığa Karşı Toplumsal Bilinçlendirmeyi Arttırma Çabaları (1908-1914)," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 45 (2024), 95-114.

alması karşısında devlet yine bu hastalığa dikkat çekmek için Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin⁴³ hazırladığı *İllet-i Cedide* isimli risaleyi yayımlamıştır.⁴⁴ Bu anlamda devletin hastalıkların önünün alınmasında ciddi bir çaba içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Koleranın, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı toprakları ile yerküredeki yayılımı Şekil 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Şekil 1. Koleranın 19. Yüzyıldan İtibaren Dünyada Görüldüğü Yerler ve Etki Alanı (*Kolera Hastalığında İttihazi*, ekler kısmı).

Osmanlı Devleti insan kaynaklı hastalıklar ile birlikte ekonomisinin esas unsurlarından biri olan hayvancılığı da korumaya çalışıyordu. Osmanlı resmi istatistikleri göz önüne alındığında 1909 yılı itibariyle devletin 47.700.000 küçükbaş; 9.100.000 ise büyükbaş hayvana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlar içerisinde koyun 28.100.000 ile en fazla yetiştirilen hayvan olurken Anadolu'ya özgü karasığırın sayısı ise 5.000.000'un biraz üzerindeydi.⁴⁵ Osmanlı'nın Anadolu platosundaki büyükbaş hayvan sayısı 1913 yılında geldiğinde ise 6.500.000 civarındaydı ve 1909 yılıyla karşılaştırıldığında büyükbaş hayvan sayısında 2.500.000'den fazla bir düşüş söz konusuydu.⁴⁶ Osmanlı Devleti belirtilen bu sosyoekonomik koşullar ile I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Devlet, büyükbaş hayvan sayısını korumak, I. Dünya Savaşı'nın zor şartları altında orduda kullanılan hayvanları sığır vebasından korumak adına araştırma konumuzu olan *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi Lazım Gelen Tedâbir* isimli risaleyi hazırlatmıştır. Risale Rumi 1331 yılında [1915-16] yani savaş döneminde hazırlanmıştır. Umur-ı Baytariyye Müdüriyeti tarafından tertip edilen bu risale Dersaadet'teki Ahmed İhsan ve Şürekâsı tarafından basılmıştır. Araştırmada kullanılan risale toplam 26 sayfadan oluşurken risalenin

⁴³Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Osmanlı modernleşme dönemine tanıklık etmiş ve bu anlamda hem III. Selim (1789-1807) hem de II. Mahmut (1808-1839) döneminde hekimbaşılık yapmış ve genellikle tıp eserleri kaleme alan veya çeşitli dillerden çeviriler yapan önemli bir Osmanlı bilim insanıdır. 1774 yılında İstanbul'da doğan M. Behçet Efendi, Divân-ı Hümayûn kâtiplerinden Mehmet Emin Şükuhi Efendi'nin oğlu I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde hekimbaşı olan Hayrullah Efendi'nin ise torunudur. 20 yaşında Divân-ı Hümayun tercümanı Yahya Efendi'den Latince ve İtalyanca öğrenen Behçet Efendi, Arapça ve Farsçanın yanı sıra Almanca, Fransızca ve İngilizce de bilmekteydi. Hekimbaşı Behçet Efendi ile ilgili detaylı bir çalışma için bakınız. Sibel Pekdoğan, "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Çeviri Eseri Risâle-i Frengi Üzerine Bir İnceleme," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 25/1 (2024), 137 – 174.

⁴⁴Akagündüz, "Kolera Hastalığı ve II. Meşrutiyet Yıllarında," 97.

⁴⁵Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, *1325 Senesi Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği*, (Dersaadet, 1327), 298-299. 1909 yılındaki istatistiklerde karasığır sayısı 5.024.609 olarak verilirken koşu öküzün sayısı 3.173.153 olarak belirtilmiştir.

⁴⁶Tevfik Güran, *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), 302 – 303. 1913 yılında Anadolu ile beraber Suriye'deki Halep ve Zor gibi bölgelerdeki büyükbaş hayvan sayısı 7.101.879 olarak verilmiştir, bu hayvan sayısının 6. 486.986'sı Anadolu'da bulunmaktaydı.

çeşitli sayfalarında şekil olarak ifade edilen hasta hayvanlar, serum/aşı uygulamaları ile Urfa sancağındaki hayvanları gösteren 8 farklı fotoğraf bulunmaktadır.⁴⁷

Risalenin 2. sayfasında üst başlık olarak “Sığır Vebası” verilirken parantez içerisinde de veba-yı bakarî terimi kullanılmıştır. Risale, *sığır vebası nedir?* Sorusuyla başlamaktadır. Buna göre hastalığın tarihsel arka planı verilirken şu bilgilere değinilmiştir. Hastalığın karasığır ve mandalarda görüldüğü ve oldukça bulaşık olduğu belirtilirken yine ortaya çıktığı yerlerde özellikle karasığır ve manda gibi büyükbaş hayvanların çoğunu telef ettiği ve hastalıktan kurtulanların ise oldukça zayıf düştüğü belirtilmiştir. Ayrıca hastalığın çok uzun süredir var olduğu kaydedilerek hastalığın Asya, Avrupa ve Afrika kıtasında yayılmasında bu bölgelerde cereyan eden savaşların önemli bir etkisinin olduğu ve bu savaşlar nedeniyle hastalığın yayılarak birçok hayvanın telefataına sebep olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde üzerinde durulan bir diğer husus ise veba-yı bakarînin ilk büyük istilasıydı. Buna göre bu hastalığın ilk büyük salgını 1709-1717 yılları arasında meydana gelmiş ve hastalık Tataristan’dan Don ve Volga nehirleri arasından Moskova’ya kadar ulaşarak daha sonra Lehistan, Macaristan, Prusya, Avusturya, Güney Almanya, İsviçre, İtalya, Fransa, Felemenk ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerine sirayet etmiştir. Hastalık bu dönemde özellikle 1711-1714 yılları arasında 1.500.000 büyükbaş hayvanı [hayvanat-ı bakariyye] öldürmüştür. Hastalığın Avrupa’da yayıldığı bu dönem, aynı zamanda bu hastalığa karşı ilk akademik eserlerin yazılmaya başlandığı bir zaman dilimiydi. Akademik eserlerin kaleme alındığı bu hastalık yaklaşık 1734’ten 19. yüzyılın başına kadar neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde görülmüş ve yurt dışından hayvan ithal etmedikleri için İspanya ve İsviçre gibi ülkeler bu hastalıktan korunabilmişlerdir. Bu başlık altında üzerinde durulan bir diğer husus ise sadece 1740-1750 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte 3.000.000 hayvanın bu hastalıktan telef olmasıydı.⁴⁸

Sığır vebası üzerinde durulurken özellikle Avrupa’da hastalığın yarattığı tahribat noktasında ciddi istatistiki bilgiler verilmektedir. Buna göre, 1745-1752 yılları arasında yalnız Danimarka’da 2.000.000’den fazla hayvanın öldüğü belirtilmiştir. Benzer tarihlerde İngiltere’de 1746’da baş gösteren hastalığın 3.500.000 franktan fazla değerinde 80.000 hayvanın itlaf edilmesiyle önünün alınabildiği kaydedilmiştir. Risalede dikkat çeken bir diğer husus ise Avrupa hakkında bilgi verilirken geçmiş tarihler -17. yüzyıl- hakkında bile bilgi verilebilmesidir. Bu anlamda risalede, 17. yüzyıl sonlarından 18. yüzyılın başlarına kadar ki 20-30 yıllık zaman zarfında Almanya’da 30.000.000 ve tüm Avrupa’da 200.000.000 hayvanın bu hastalığa kurban edildiği ve veteriner hekimliğin Avrupa’da gelişmesinde bu büyük felaketin rol oynadığı belirtilmiştir. Bu başlık altında incelenen bir diğer husus ise Avrupa’da 19. yüzyılda meydana gelen hayvan kayıpları ile ilgiliydi. Bu minvalde 1844-1845 yıllarında Rusya’da 1.000.000 hayvanın bu hastalıktan telef olduğu ve bu hastalığın Baltık sahilinde bulunan Reval’dan İngiltere’ye sirayet ettiği ve bu ülkede yaklaşık 138.578 hayvan telef olurken 100.180’inin de itlaf edilerek hastalığın önünün alınabildiği vurgulanmıştır. Hastalık, bu süre zarfında İngiltere’den Hollanda’ya geçmiş ve 156.600 hayvandan 105.035 hayvanın itlaf edildiği veya öldüğü ve bundan dolayı Hollanda ekonomisinin 20.000.000 frank zarara uğradığı belirtilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında 1860 ile 1870 yıllarında Almanya’da 3.300.000 frank değerinde hayvan ve 1870-1871 yılları arasında Fransa’da 100.000 büyükbaş hayvanın yine bu hastalıktan telef olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 1870’lerin sonuna doğru 1878-1879 yılları arasında Prusya’da ortaya çıkan hastalıktan dolayı da 2.165.615 frank değerinde hayvanın telef olduğu kaydedilmiştir. Risalede üzerinde durulan bir diğer ülke ise Rusya’yıdır. Bu anlamda Rusya’nın Avrupa bölgesinde 1885 yılında 350.000; 1886’da 268.000; 1887’de 76.000; 1888’de 37.000 ve 1888-1893 yılları arasındaki 5 yılda 1.062.032 baş hayvanın sığır vebasından dolayı zayiata uğradığı ifade

⁴⁷Metin içinde bazı sayfalarda savaşın devam ettiğini belirten cümlelerden risalenin 1915 – 16 yıllarında hazırlandığı net olarak anlaşılmaktadır. Örnek olarak risalenin 16. sayfasındaki şu cümle önemlidir: “*Hâlâ devam eden bu cihan muhârebesinin bidayetinden şarkî Prusya’ya sirâyet eden sığır vebâsı dahi yine bu suretle def’ edilmiştir. Metindeki vurgu metnin yazarına aittir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 16 vd.

⁴⁸*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 2.

edilmiştir. Risale ayrıca dünyanın diğer bölgelerinde sığır vebasından ölen hayvanların sayıları ile ülkeleri de ayrıntılı olarak vermiştir. Buna göre Güney Afrika'daki sömürge bölgeleri olan Kap⁴⁹ [Cape Town] ve Transval [Transvaal]'de 1897 ve 1898 yıllarında 1.750.000.000 frank değerinde 2.280.000 baş hayvanın telef olduğu; yine Mısır'ın Süfla [Port Said] bölgesinde 1903 yılının ilk yedi ayında 70.000 baş sığırın yine vebadan dolayı kaybedildiği belirtilmiştir. Mısır'daki sığır vebası bir salgın halini alarak 1903-1906 yılları arasında 150.000.000 frank değerinde 500.000 büyükbaş hayvanın telef olmasıyla sonuçlanmış ve bu durum hastalığa bir çare bulmak için Mısır'a davet edilen ünlü Fransız veteriner hekim Arlo [Saturnin Arloign]'un⁵⁰ raporunda açıkça izah edilmiştir.⁵¹

“Sığır Vebası Nedir” başlığı altında incelenen son konu ise savaş döneminde [1915-1916] hastalığın Asya ve Rusya'nın birçok bölgesindeki yayılışı üzerineydi. Risalede, Rusya topraklarında özellikle Kafkas Bölgesi'nde ciddi bir bulaşıklık olduğu ve Afrika kıtasının birçok bölgesinde de hastalığın hükmetmekte olduğu bildirilmiştir. Risalede verilen bilgiler göz önüne alındığında I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda dünyanın hangi bölgelerinde bu hastalığın devam etmekte olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Risalede bu başlık altında verilen son bilgiler ise Osmanlı Devleti'nin Rumi 1328-1330 yılları arasında sığır vebasından dolayı kaybettiği büyükbaş hayvan sayılarıyla ilgilidir. Ayrıca Osmanlı Anadolu'sunda hastalığın önünün alınamamasının temel nedenlerinden biri olan veteriner/baytar sayısının azlığına da değinilmiş ve Almanya ile karşılaştırma yapılmıştır. Aşağıda tablo 1'de R. 1328-1330 yılları arasındaki hayvan kaybı verilmiştir.

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde Rumi 1328-1330 Yılları Arasında Sığır Vebasından Kaynaklı Hayvan Ölümleri⁵²

Yıl [Rumi]	Re's [Baş]
1328	12.394
1329	10.094
1330	6.103
Yekûn [Toplam]	28.591

Risalede üzerinde durulan bir diğer husus ise sığır vebasının önüne geçilememesinin önemli nedenlerinden biri olarak Osmanlı'daki veteriner sayısının az olması gösterilmiştir. I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı'da toplam 250 veteriner bulunurken Almanya'da bu sayı 6.000 idi. Bu yıllardaki küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığının sayısı ise toplam 47.000.000 olarak verilmiştir. Risale bu sayıdan hareketle 250 veteriner ile hayvan sağlığını korumanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı toplumunun veteriner hekimler tarafından tavsiye edilen tedbirleri uygulamadaki isteksizliği ve gerekli yardım ve özveride bulunmamaları da hastalığın ortadan kaldırılamamasında önemli bir etken olarak görülmüştür.⁵³

Risale, sığır vebasının ne olduğu ve dünyadaki tarihsel seyri üzerinde durduktan sonra ikinci soru olan sığır vebasının sebepleri üzerinde durmuştur. Buna göre, hastalığa bir mikrobun sebep olduğu ve bu mikrobun hasta hayvanların kanında ve bağırsaklarında üreyerek meydana geldiği ve bulaşıcı hastalıkların

⁴⁹İngiltere, Avrupa kıtası haritasına yeni bir şekil veren Viyana Kongresi [1815] kararları ile Hollanda'nın elinden Güney Afrika'daki Cape sömürgesini [Colony] almış ve daha sonra da Güney Afrika'dan kuzeye doğru çıkarak bugün Güney Afrika Cumhuriyeti sınırların içinde bulunan Oranj ve Transvaal topraklarını Cape sömürgesine katmıştır. İngiltere, Cape sömürgesinden sonra sömürgelerini genişletmek istemiş ve bu anlamda 1889'da Rodezya [Zimbabve], 1890'da Kenya, 1891'de Nyasaland [Malawi] ve 1894'te ise Uganda'yı işgal etmiştir. İlgili dönemde yukarıda adı verilen her iki bölge de İngiliz sömürgesiydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1995) (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), 70 – 71; Rifat Uçarol, Siyasi Tarih 1789 – 1914 (İstanbul: Der Yayınları, 2019), 366 – 368.

⁵⁰Saturnin Arloign ünlü Fransız veteriner hekim ve bilim insanıdır. Arloign, özellikle sığır vebasına karşı geliştirilen tedavi yöntemleri ve serum uygulamalarıyla tanınmaktadır. Arloign, 20. yüzyılın ilk yıllarında Fransa'da bulunan Lyon Veteriner Okulunda müdürlük de yapmıştır. Veterinerlik ve sığır vebası üzerine kaleme aldığı makaleler *Mecmua-i Fünûn-i Baytariyye* isimli Osmanlıca yayımlanan derginin sayılarında yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berfin Melikoğlu Gölcü ve Şule Osmanağaoğlu Sanal, “Mecmua-i Fünûn-i Baytariyye: İnceleme ve Özetli Bibliyografya,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14/1 (2012), 63 – 64, 70.

⁵¹*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 3 – 4.

⁵²*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 3 – 4.

⁵³*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 3 – 4.

hemen hepsinin sebebinin bu mikrop olduğu kaydedilmiştir. Mikrobun genel özelliklerine değinen risale, sığır vebası mikrobunun hasta hayvanların ağız, mide, bağırsak, kan, gözyaşı, burun akıntısı, salya, idrar, et ve derilerinde ve yine bunlarla az çok bulaşık olan ot, saman, gübre, su vb. bulunduğunu belirtmiştir. Hastalığın hasta hayvanlara bakanların bulaşık elleri, elbiseleri ve ayakkabıları aracılığıyla yayıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte hasta hayvanlar için kullanılan çul, ip, iplik ve başlık gibi materyallerin sağlam hayvanlar için kullanılmasının hastalığın sağlam hayvanlara geçmesine de sebep olduğu ifade edilmiştir. Hastalığın yayılmasında tavuk, güvercin ve köpek gibi hayvanların da önemli bir rolü olduğu vurgulanmıştır. Risale, tavuk ve güvercinlerin bulaşık gübre vb. maddeler üzerinde dolaştıktan sonra sağlam hayvanların yiyecekleri ot ve saman üzerinde dolaşmaları sonucunda ayaklarında bulunan mikrobun buralara yaydıklarını ve sağlam hayvanların bunun sonucunda hastalandıklarını belirtip bunun ayrıntıları üzerinde durmuştur. Ayrıca köpeklerin ölmüş hayvanların leşlerini karıştırmaları sonucu hastalık mikrobunun samanlık veya otlaklara da yayıldığı anlaşılmaktadır. Risalede sığır vebası mikrobunun hastalıktan kurtulmuş hayvanların kan ve bağırsaklarında 1,5 ay kadar yaşayabildiği ve hastalığın genellikle hasta ve hastalıktan yeni kurtulmuş hayvanların bir yerden başka bir yere nakledilmeleri nedeniyle yayıldığına değinilmiştir.⁵⁴

Risalenin üzerinde durduğu bir diğer husus ise hastalığa yakalanan hayvanların yüzde kaçının telef olduğuydu. Risalede hayvanın cinsine göre ölüm oranlarının da değiştiği ve mesela Kırım cinsi büyükbaş hayvanlarda ölüm oranlarının %80'i aştığı, Rumeli cinsi hayvanlarda bu oranın %60 civarında olduğu, ancak Anadolu cinsi büyükbaş hayvanlarda bu oranların %50 ila %40 arasında değiştiği kaydedilmiştir. Ölüm oranlarını etkileyen bir diğer husus ise hastalığın daha önce görülüp görülmediğiydi. İlgili mahalde hastalık birçok kez zuhur etmişse kayıpların az olduğu aksine bir mahalde hastalık ilk defa görülmüş veya uzun bir süre ilgili yerde hastalık görülmemişse ölüm oranlarının yüksek olduğu belirtilmiştir. Ölüm oranlarının düşük olmasında hayvanların hastalığı geçirmiş ve bağışıklık kazanmaları önemli bir rol oynarken bunların yavruları dahi hastalığa direnç gösterip bağışıklık kazanabiliyorlardı. Risalenin bu başlık altında incelediği bir diğer konu ise hastalık belirtileriydi. Buna göre mikrop, hayvanın vücuduna girer girmez hayvan hastalanmakta ve hastalığın ilk belirtilerinin görülmesi 3 ila 9 günü bulmaktaydı. Veba mikrobunu vücuda girdikten sonra kuluçka dönemi veya dönemin deyimiyle devr-i tefrih başlamakta ve hayvan bu dönemden sonra sağlıklı kabul edilmemekteydi. Risale, hastalığın önünün alınması için bulaşık yerlerden hayvan satın alınmamasını salık vermekte, ancak alınması durumunda ise karantina uygulamasını önermektedir. Karantina uygulaması ile hayvanın kuluçka döneminde olup olmadığının tespit edilebileceği kaydedilmiştir. Hastalığa yakalanan hayvanların ilk belirtisi vücut sıcaklıklarının artış kaydetmesiydi. Sağlam hayvanların vücut sıcaklıkları 37,5 ile 39 arasında değişirken danaların ise 39,5 derecedir, ancak hastalanan hayvanların vücut sıcaklıkları 42 dereceye kadar yükselebiliyordu, bu sıcaklık aynı zamanda hayvanın hasta olduğunun en net işaretiydi. Risalede hastalık belirtileri olarak ayrıca hasta hayvanların kulaklarının düşük, kıllarının donuk ve kalkık olduğu – ki sağlıklı hayvanların kılları yatık ve parlaktır – iştahlarının kesildiği, geviş getirmedikleri, dişlerini gıcırdattıkları, titredikleri, sık sık nefes aldıkları, hafif hafif öksürdükleri, burunlarından bolca sümük geldiği, sürekli inledikleri, gözlerinin önce kızardığı sonra da sürekli gözyaşı döktükleri belirtilmiştir. Gözyaşı yoğunluğu nedeniyle yanaklar üzerinde adeta yol açıldığının ifade edilmesi hastalığın çok net bir şekilde gözlemlendiğini göstermektedir. Risalede ayrıca hasta ve gözyaşlarını gösteren büyükbaş bir hayvanın fotoğrafı da verilmiştir.⁵⁵ Risalede hastalığın belirtileri oldukça ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Buna göre hastalığa yakalanmış hayvanın ağzı açılıp kontrol edildiğinde diş etrafının morardığı, dudak iç tarafında ve diş altlarında birtakım küçük kabarcıkların oluştuğu, sonraları ise bunların deşilerek yerlerinde birtakım yaraların meydana geldiği ve aynı zamanda hasta hayvanın ağızından bol miktarda salya aktığı

⁵⁴Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 4 – 5.

⁵⁵Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 6 – 7. İlgili fotoğraf ekler kısmında verilmiştir.

kaydedilmiştir. Sığır vebasına yakalanan ve dış altlarında meydana gelen yaralarla ilgili Şekil 2 olarak ifade edilen bir fotoğraf da verilmiştir. Aşağıda **Şekil 2**'de hasta hayvanlarda meydana gelen yaralar gösterilmiştir.

Şekil 2. Sığır Vebasına Yakalan Bir Hayvan ve Dış Altlarında Meydana Gelen Yaralar (*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı*, 8).

Bir diğer hastalık belirtisi olarak ise hayvanların hastalığın başlangıcında kabız iken daha sonraları ishal olmaları gösterilmiştir. Bu hususta hasta hayvanların sık sık ıkınıp makatlarından pis kokulu, kanlı, siyah ve sulu maddelerin aktığı, çok çabuk zayıflayıp kuvvetten düştükleri ve bir süre sonra yattıkları yerden kalkamayacak duruma gelerek gözlerinin göz çukurlarına iyice yattığı ifade edilmiştir. Yine hasta ineklerin sütleri azalıp sonrasında tamamıyla süttten kesildikleri ve gebe ineklerin de yavrularını attıkları belirtilmiştir. Verilen hastalık belirtileri hastalığın ne kadar şiddetli ve yoğun olduğunu ve hayvanlara verdiği zararı oldukça ayrıntılı bir şekilde betimlemektedir. Bununla beraber bazı yerlerde hastalığın bu kadar yoğun ve şiddetli geçmediği ve sığır vebasının birçok kez görüldüğü yerlerde hayvanların az çok bağışıklık kazandıkları ve bunların hastalığı daha hafif geçirdikleri, ancak bunlarda da vücut sıcaklığının her halükârda yükseldiği, gözlerinin yaşardığı ve ishal oldukları buna rağmen bu hayvanların yemlerini yemeye devam ettikleri kaydedilmiştir. Bu başlık altında son olarak hastalığın ne kadar sürdüğü üzerinde durulmuştur. Risalede verilen bilgiler ışığında sığır vebasının 5 ila 15 gün kadar sürdüğü, hastalığı hafif geçiren hayvanların 5 günden sonra iyileşmeye başladıkları ve yemlerini yiyip, geviş getirmeye başladıkları, hastalığın genellikle 4 ila 7 gün arasında sürdüğü belirtilmiştir. Hastalığa yakalanan hayvanlardan bazıları 2. veya 3. günde telef olurken

çoğunluğunun 5-6 günden sonra ve ishali takip eden günlerde öldükleri, hayatta kalanların ise 3-4 hafta kadar zayıf kalıp sonra iyileştikleri kaydedilmiştir.⁵⁶

Risalede üzerinde durulan bir diğer konu ise sığır vebasına yakalanan hayvanları iyileştirmenin çaresinin ne veya neler olduğuydu. Burada özellikle hastalığa yakalanmamanın üzerinde durulmuş ve gerekli tedbirlerin layıkıyla yerine getirilmesiyle bu hastalığın önünün alınabileceği ifade edilmiştir. Alınması gereken tedbirlerin kanun kapsamında olduğu ve yine risalenin “Sığır Vebası Zabıta-i Sıhhiye” başlığı altında bu tedbirlerden bahsedileceği ve 1915/16 yılı itibarıyla sığır vebasına karşı kullanılabilecek herhangi bir ilaç olmadığı ifade edilmiştir. İlaç olmadığı belirtilmekle birlikte bu hastalığa karşı yegâne ilacın serum olduğu ve sığır vebası serumunun bakteriyolojihâne⁵⁷ bu hastalığa yakalanıp kurtulan ve hastalığa karşı bağışıklık kazanan sığırlardan alınan kan suyu [kan plazması] olduğu belirtilmiştir. Bu serumun nasıl elde edildiği de risalede üzerinde durulan bir konuydu. Buna göre bu serumu veren hayvanları önce hastalığa tutturmak yani onlara hasta hayvanlardan alınmış kan enjekte etmek gerekirken diğer taraftan serum enjekte edilmekteydi. Bu iki süreçle ilgili fotoğraflar şekil 3 ve şekil 4 olarak metin içerisinde verilmiş, bu şekilde hayvanlardan ne şekilde serum elde edildiği görsel bir içerikle verilmeye çalışılmıştır.⁵⁸

Şekil 3. Bir Taraftan Hasta Hayvanlardan Alınan Kan ve Diğer Taraftan Serum Enjekte Edilmekte olan Serum Öküzleri (Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 11).

⁵⁶ Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 7 – 9.

⁵⁷ Bakteriyolojihâne-i Şahane veya Osmanî, Osmanlı Devleti’nde özellikle veba-yı bakariye karşı serum çalışmalarının yapıldığı ve hastalığın önünün alınmaya çalışıldığı İstanbul merkezli bir bakteriyoloji enstitüsüydu. Bakteriyolojihânenin ilk binası Mekteb-i Tıbbiye’nin bahçesinde inşa edilen ahşap bir binaydı. Bakteriyolojihâne müdürü Mösyö Nikol [Maurice Nicolle] tarafından hazırlanan serumun faydası görüldüğü için bunun uygulanması istenmiş ve vebaya tutulup kurtulmuş olan hayvanat-ı bakariyeden her biri 500 kuruştan 20 baş hayvanın toplam 10.000 kuruşa satın alınması ve bunların Mösyö Nikol’e verilmesi istenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Anadolu’da salgın halini alan veba-yı bakariye karşı gerektiği durumlarda bu kurumun elemanlarını kullanma yoluna gitmiş ve Dr. Maurice Nicolle ile yardımcıları Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinde meydana gelen sığır vebasına karşı çeşitli tetkikler ve fenni araştırmalar da yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.. BOA. Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1058/79337, 1 Şaban 1315 [26 Aralık 1897]; BEO, 1209/90670, 26 Cemâziyelevvel 1316 [12 Ekim 1898].

⁵⁸ Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 9 – 10.

Risalede, ayrıca bahsedilen serumu sürekli kullanarak hastalığın önüne nasıl geçilebileceğinin üzerinde de durulmuştur. Buna göre serum verilen hayvanlar hafif bir hastalık belirtisi gösterip hastalığa karşı bağışıklık kazanıyorlardı. Bu bağışıklığı sürekli kılmak için de hasta hayvanlardan alınan kanın her ay düzenli bir şekilde serum veren bu hayvanlara enjekte edilmesi gerekiyordu. Her ay düzenli bir şekilde serum verilmesi için de İstanbul'da bulunan bakteriyolojihânede daimi surette sığır vebasına tutulmuş hayvanların bulundurulması gerekiyordu. Bu başlık altında üzerinde durulan bir diğer konu ise serumun nasıl elde edildiği idi. Risalede, serum veren sığırlardan ara sıra alınan kanın - ki bu da şekil 5 olarak gösterilmiştir - temiz ve mikropsuz kaplar içine akıtılıp bir süre haline terk edildiği ve daha sonra bu kaplardaki kanın pıhtılaşp suyunun yani plazmanın ayrıldığı kaydedilmiştir. Bu plazma veya dönemin diliyle kan suyu sığır vebasına karşı kullanılan bir serumdu ki burada günümüzde santrifüjleme⁵⁹ denilen teknik kullanılmaktaydı.⁶⁰

Sığır vebasına karşı kullanılan serumun Osmanlı'da hangi kurumlarda üretildiği ve bununla ilgili teknik bilgi de risalede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu noktada serum elde etmek üzere Rumi 1329 [1913/14] senesine kadar Osmanlı'da serum çalışmalarının iki bakteriyolojihânede gerçekleştiği ve bunların Dersaadet ve Erzincan'da olduğu ve buralarda ancak 70 kadar serum veren öküzün olduğu, ancak daha sonra bu sayının 320'ye yükseldiği ve üçüncü bir bakteriyolojihâneden de Eskişehir'de⁶¹ açıldığı kaydedilmiştir. Bu üç bakteriyolojihânede Rumi 1328-1331 yılları arasındaki serum üretim miktarları risalede ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 2. Osmanlı Devleti'nde Rumi 1328-1331 Yılları Arasında Üç Bakteriyolojihânede Üretilen Serum Miktarları⁶²

Bulunduğu Yer	1328 [Litre]	1329 [Litre]	1330 [Litre]	1331 [9 ay] [Litre]
Dersaadet	1.735	2.110	3.849	2.143
Erzincan	1.188	1.782	1.714	2.217
Eskişehir	—	—	—	3.267
Toplam	2.923	3.892	5.563	7.627
3 Yıllık Toplam Serum Miktarı	20.005 Litre			

Serum çalışmalarının savaş koşullarında yürütüldüğü bu dönemde hayvan başına ortalama 50 gr serum verildiği göz önünde bulundurulduğunda 1328'de 58.460; 1329'de 77.840; 1330'da 111.260 ve 1331 senesinin 9 aylık zarfında 152.540 büyükbaş hayvanın aşılanarak bu hastalıktan kurtarıldığı anlaşılmaktadır ki bu da üç yıllık zaman zarfında toplam 400.100 büyükbaş hayvana tekabül etmekteydi. İlgili rakamlardan da anlaşılacağı üzere aşılanan hayvan sayısı sürekli artış kaydetmiştir, bu da ağır savaş koşullarına rağmen devletin hayvan hastalıklarının önüne geçmek için anlamlı bir mücadele verdiğini göstermektedir.⁶³

Risalede üzerinde durulan bir diğer husus ise serumun ne suretle tesir veya etki yaptığıdır. Risale bu konuya "Serum ne suretle tesir eder?" Başlığıyla ele almıştır. Buna göre, serumun içinde hastalığa karşı

⁵⁹Santrifüj, sıvı numuneleri yüksek hızda döndürerek daha yoğun malzemelerin tabana doğru hareket etmesine neden olan güçlü bir merkezci kuvvet yaratan bir cihazdır. Bu şekilde santrifüj tüplerinin alt kısımlarında en yüksek yoğunluğa ve üst kısmında en düşük yoğunluğa sahip partiküllerle farklı katmanlar oluşturulur. Santrifüjleme usulü, I. Dünya Savaşı sırasında daha basit düzeyde Osmanlı Devleti tarafından da kullanılmaktaydı. Santrifüj usulü ve uygulaması hakkında ayrıntılı bir çalışma için bakınız. Marc Quiryen vd. "Essential Principles for Blood Centrifugation," *Periodontology* 2000 (2024), 1-9.

⁶⁰Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 9 – 10.

⁶¹I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un işgali tehlikesi karşısında Eskişehir'de bir serum darü'l-istihzarı kurulmuş ve Şefik Bey ekibiyle buraya gitmiştir. Ancak işgal güçleri Çanakkale Cephesi'nde yenilince Şefik Bey ekibiyle birlikte İstanbul'a tekrar geri dönmüştür. Eskişehir'deki serum darü'l-istihzarı da savaş sırasında Yunan işgali nedeniyle önce Kırşehir'e sonra da Ankara'ya taşınmıştır. Eskişehir'deki serum darü'l-istihzarı savaş sırasında ordu tarafından kullanılan hayvanların bağışıklık kazanmaları için ihtiyaç duyulan serumu hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, (İstanbul: İletişim Yay, 1985), 1336 – 1337.

⁶²Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 11 – 12.

⁶³Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 11 – 12.

maddeler bulunduğu ve sağlıklı bir hayvana bu serum enjekte edildiğinde hayvanın aşılama dolayısıyla sığır vebasına karşı koyabileceği ve mikrop vücuda girse bile aşılama hayvanın vücudunda üreyemeyeceği ve etkisiz kalacağı belirtilmiştir. Ayrıca eğer sığır vebası mikropu hayvanın vücuduna girdikten sonra serum verilirse serumun faydasının azalacağı ve kuluçka dönemi ile hastalığın ilk belirtilerinin ortaya çıktığı süre zarfında serum verilmesinin aynı şekilde hastalığın ortaya çıkışını engellemeyeceği belirtilmiştir. Risalede ayrıca şekil 5 olarak verilen fotoğrafta sağlıklı bir hayvandan hekimler eşliğinde serum için kan alınması gösterilmiştir.⁶⁴

Şekil 4. Serum Veren Hayvanlardan Kanın Alınması (Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 12).

Risalede üzerinde durulan bir diğer husus ise serumun nasıl kullanılacağıyla ilgiliydi. Serum kullanımında iki usulün söz konusu olduğu ve birinci usulde yalnızca serumun sığırlara enjekte edildiği diğer usulde ise aynı zamanda hem serum hem de sığır vebasına tutulmuş sığırlardan alınan mikrobun enjekte edildiği belirtilmiştir. Kısaca serum usulleri üzerinde durduktan sonra bunların iyi ve kötü tarafları üzerinde durulmuştur. Bu noktada yalnız serum vermek usulü kabul edildiğinde hayvanın hastalığa karşı koyma süresinin sadece 15 gün ile sınırlı ve bu muafiyet süresinin uzun sürmesi gerektiğinde her 15 günde bir serum enjekte edilmesinin icap ettiği ve bu anlamda bunun tekrarlanan bir yöntem olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan serum ile beraber mikrop enjekte edildiğinde hayvanın hafif surette hastalanıp sığır vebasından kurtulduğu ve hastalığa karşı uzun bir süre bağışıklık kazandığı ve bunun en azından 1 yıl olduğu ifade edilmiştir. Bu uzun süreye karşı bu usulün de olumsuz bir tarafının olduğu ve bu usule tabi olan hayvanların hastalandıkları yani kısaca kanında, bağırsaklarında, salya ve gübresinde sığır vebasının olduğu kaydedilmiş ve hastalığın bu hayvanlar aracılığıyla sirayet etme tehlikesinin olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı coğrafyasında bu kötü hastalığın kalkmasının arzu edildiği, ancak bu ikinci usulün o günün deyimiyle *usul-ü muvaffak ol(a)madığı* belirtilmiştir. Bunun nedeni ise bu usulün kullanılmasıyla hastalığın ortadan kalkacağına bilakis artış gösterdiği ancak hastalanan hayvanları hastalıktan kurtarma noktasında bu usulün faydalı olabileceği vurgulanmıştır. Risale bu iki usulün ehemmiyetine binaen bunlar üzerinde ayrıntılı durmuştur. Bu hususta

⁶⁴ Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 12 – 13.

yalnızca serum usulü kullanıldığında muafiyet süresi yani hastalığa karşı koyma süresinin oldukça kısa olduğu, bu usulün faydalı olması için herhangi bir köyde hastalanan hayvanların kanunun emrettiği gibi hemen itlaf edilip derince gömülmesi ve bunların yaydıkları mikropları ortadan kaldırmak için temizlik işlemlerinin gereğince yapılması gerektiği ve ancak bu şekilde hastalığın o mahalde ortadan kalkabileceği belirtilmiştir. Diğer taraftan serum ve mikrop usulüne gelince bunda hastalığa karşı koyma süresinin görece uzun olmasının yanında sakıncaları da bulunmaktaydı. Bu sakıncalar kısaca bu usule tabi tutulan hayvanların bulundukları mahallerde sığır vebasına tutuldukları ve bu hasta hayvanlar hastalıktan kurtulduktan 1,5 ay sonra bile hastalığı etrafa yayabildikleri ve ilgili mahallin bir köy olması halinde köyü gayet uzun bir süre kordon altına almak gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca ilgili mahallere dışarıdan sağlıklı ve aşılanmamış bir hayvan getirildiğinde bu hayvanların sığır vebasına tutulmaları tehlikesinin uzun bir süre mevcut olduğuna da değinilmiştir. Bu ikinci usulün tatbik edilmesi halinde meraları ortak kullanan köy hayvanlarına da serum verilmesi gerektiği ve bunun için hem çok sayıda seruma hem de baytara ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.⁶⁵

Bu usulün uygulanması noktasında başka sakıncalar da bulunmaktaydı. Osmanlı coğrafyasında serum elde etmek güç olduğu gibi bu işi sürekli yapacak baytar sayısı da oldukça sınırlıydı. Bununla beraber köylerin uzun bir süre sıkı karantina altına alınması da oldukça zordu ve aşılanmış bir hayvanın karantina süresinden önce köyden dışarıya çıkarılması halinde gideceği yerde hastalığı yayma tehlikesi bulunmaktaydı. Bundan başka bu usule tabi tutulan hayvanların %3 ila %7'si bu hastalıktan telef olurken daha hassas olan Halep ve Kırım cinslerinde bu usulün uygulanamayacağı çünkü uygulanması durumunda bu cinslerin çoğunun telef olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bu usulde mikroplu kan yani virüs tedarik etmenin de oldukça zor olduğu çünkü Osmanlı'nın son döneminde - ki burada özellikle savaş dönemi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır - hem sığır vebası hem de piroplazmoz⁶⁶ hastalığının yaygın olduğu ifade edilmiştir. Piroplazmoz hastalığının hayvanın kan hücrelerinde yaşadığı belirtilirken serum için bir köy veya mahalden kan alındığında bu iki hastalığa yakalanmış bir hayvandan kan alınıp aşı için kullanıldığında sağlam hayvan sığır vebasına karşı aşılanmakla birlikte piroplazmoz hastalığına karşı da aşılanmış olabileceğinden hayvanın hayatının tehlikeye girebileceği ve aşılanan hayvanın ölebileceği kaydedilmiştir. Buna izin vermemek adına aşı için kullanılacak kanı mikroskop [hurdebîn]⁶⁷ ile muayene etmek gerektiği, ancak bunun da beklenildiği gibi çok kolay olmadığı ve her yerde yapılamadığı vurgulanmıştır. Bu ikinci usulün diğer bir sakıncası ise bunun uygulandığı ülkelerde sığır vebasının devam etmekte olduğu ve bu açıdan özellikle bu usulün yaygın olduğu Rusya ve İtalya'nın Afrika'daki sömürgesi Eritre'de hastalığın halen varlığını koruduğu belirtilmiştir. Bundan başka sıkı sağlık tedbirlerinin alındığı ve yalnızca serum usulünün uygulandığı yer ve ülkelerde ise sığır vebası hastalığının ortadan kalktığı ifade edilmiştir.⁶⁸

Yukarıda belirtilenlerin dışında yine bu usulün birtakım olumsuz taraflarına değinilmiştir. Bu usulün uygulandığı hayvanların itlaf edilmesi gerekirken aslında hastalığa yakalanan hayvanların yaklaşık yarısının kendiliğinden öldüğü ve bu durum sadece bir kez yaşandığı için köylünün zararının çok fazla olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti tarafından verilecek tazminatın üzerine bir miktar nakit sermaye konularak yeni bir hayvanın satın alınabileceği de ifade edilmiştir. Risale, bu usulün uygulanması noktasında dünyadan da çeşitli örnekler vermiş ve İngiliz sömürgesi Güney Afrika'da bulunan Ümit Burnu ve

⁶⁵Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı, 13 – 15.

⁶⁶Piroplazmoz daha çok yüksek ateş, iştahsızlık, sarılık ve kan işeme ile kendini gösteren bir kan hastalığıdır. Bu hastalık daha çok keneler aracılığıyla bulaşmaktadır ve özellikle Nisan-Ekim aylarında yaygınlık kazanır. Başlangıçta hasta hayvanlarda 40 – 42 °C ateş görülürken daha sonraları hayvanların iştahı ve süt verimi düşmekte ve solunum sorunları baş göstermektedir. Tedaviye erken başlanması durumunda tedavi şansı yüksek olan bu hastalıkta tedavi edilemeyen hayvanların ölüm oranları %50 - %60 arasında değişmekte olup ölüm oranları oldukça yüksekti. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Piroplazmoz," Erişim, 16 Aralık 2024, <https://www.balikesirdsyb.org.tr/yanikara-ve-piroplamoz/>.

⁶⁷Hurdebin, gözün göremeyeceği derecede küçük şeyleri, mikropları görmek için kullanılan ayna diğer bir ifadeyle mikroskoptur. 20.yüzyılın başında mikroskop Osmanlı kurumlarında kullanılıyordu, ancak savaş hali bu tür aletlerin kullanımını zorlaştırmıştır. Detaylı bilgi için bakınız. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî* (İstanbul, Sahhaflar Kitap, 2008), 577 – 578.

⁶⁸Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı, 14 – 15.

Transvaal'de sığır vebasının ancak itlaf ve sağlam hayvanların aşılması sayesinde bertaraf edildiğini aynı zamanda Avrupa'nın da tüm ülkelerinde itlaf usulünün kabul edildiği ve ancak bu sayede hastalığın ortadan kaldırılabildiği belirtilmiştir. Bu usulün Osmanlı'ya komşu olan Bulgaristan'da⁶⁹ nasıl uygulandığı üzerinde de durulmuştur. Bulgaristan'da hastalığın yaygınlık kazanması daha çok Balkan Savaşları'nı takip eden yıllarda meydana gelmiş ve özellikle İslimye, Filibe, Varna, Burgaz, Eskizağra ve Gümülcine sancaklarının birçok köyünde hastalığın yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Sığır vebası Bulgaristan'da alınan sıkı sıhhi tedbirler ile bazı yerlerde itlaf ve serum ve bazı yerlerde de serum olmayışından dolayı yalnız itlafın uygulanması sayesinde kısa bir süre sonra sona ermiştir. Risale ayrıca Bulgaristan'daki veba hastalığını tetkik etmek üzere Avusturya-Macaristan'ın meşhur profesörlerinden bir heyet oluşturulduğunu vurgularken bunların Bulgaristan'daki mahalleri ziyaret edip burada uygulanan usulün - yani serum ve hasta veya hastalıktan yeni kurtulmuş hayvanların itlaf edilmesi - oldukça önemli ve ses getiren bir usul olduğunu belirttiklerini kaydetmiştir. Bu usulün I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Almanya [Prusya]'ya sirayet eden sığır vebasının ortadan kaldırılmasında da başarılı bir şekilde uygulandığı da belirtilmiştir.⁷⁰

Risale yukarıda Bulgaristan örneğinden yola çıkarak Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sırasında sığır vebasına karşı uyguladığı usuller üzerinde de durmuştur. Buna göre Osmanlı Anadolu'sunda sığır vebasına karşı uzun yıllar itlafa başvurulmadığı ve yalnız serum enjekte etmekle hastalığın önünün alınmak istenildiği; ancak yalnızca serum vermekle başarılı bir sonuç alınamadığı gibi savaş sırasında uygulanan serum ve mikrop vermek usulünün de istenilen sonucu vermediği ve hastalığın savaş döneminde ciddi bir şekilde yayıldığı vurgulanmıştır. Risale, "Zabıta-i Sıhhiye Kanunu"nun sonradan neşredilmesiyle hasta hayvanların itlaf ve yalnız serum vermek usulü uygulanmasının Ziraat Nezareti tarafından uygun bulunduğunu ve Rumi 1330 [M. 1915] tarihinde 500 küsur hayvan itlaf edilerek bahsi geçen usulün iyi etkilerinin görülmeye başlandığını kaydetmiştir. Risalede üzerinde durulan bir diğer husus ise seferberlik döneminde Harbiye Nezareti Baytar Heyeti tarafından orduda kullanılan hayvanların hastalanması durumunda da bu usulün uygulanmasının geçerli olduğunun belirtilmesidir. Risalede bu usulün uygulanması şu sözlerle açıklanmıştır:

*(...) fakat mezkûr usulün fâideli olması için sağlam hayvanlara serum şırınga etmekle beraber bu hasta-
lığın mikrobunu da ortadan kaldırmak için ne lâzım ise onu da gayet şiddetli tatbik etmeyi unutmamalıdır.
Mikrop hasta hayvanlarda bulunduğu gibi hastalıktan kurtulmuş olanlarda dahi bir buçuk ay kadar bulunur.
Kezâlik bu hayvanatın idrarında, gübresinde, gözyaşlarında, salyalarında, etinde, derisinde ve bunlarla
bulaşmış olan her nevi' eşyâda bulunur. Binâenaleyh sığır vebası mikrobunu mahvetmek için hastalanan
hayvanları hemen öldürüp derileri ve gübreleri ile beraber gömmek ve bulundukları yerlerden saçtıkları
mikropları öldürmek yani tathîrât-ı fenniye icrâ eylemek icâb eder.*⁷¹

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere hastalığa sebep olan mikrobun ortadan kaldırılmasının hastalığın önünün alınmasında önemli bir rol oynayacağı belirtilmiştir. Risalede bu konuda üzerinde durulan son husus ise sığır vebası mikrobunun özellikleriyle ilgilidir. Mikrobun kuru yerlerde birkaç gün, yaş ve nemli yerlerde 1 ay yaşayabildiği belirtilmiştir. Risalede bahsi geçen son usulün yani mikropu ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalarla Osmanlı ülkesinde hastalığın tümüyle bertaraf edilebileceği ve devletin bu anlamda 17 Aralık

⁶⁹Bulgaristan, 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası dönemde Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i ilhak etmesi ve bu süreçte baş gösteren siyasal krizi fırsatı çevirerek 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık bildirgesi Prens Ferdinand tarafından 5 Ekim tarihinde II. Abdülhamit'e bir mektup ile gönderilmiştir. Ferdinand, bağımsızlığın ilan edilmesinden hemen sonra kendisini "Çar" ilan ederek hükümlerini kurmuştur. Bulgaristan'ın bağımsızlığına giden süreci ve Osmanlı'nın bu bağımsızlık hareketi karşısındaki tepkisi hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Abidin Temizer, "The Independence Process of Bulgaria and the First Ambassador of the Ottoman Empire to Sofia, Mustafa Asım Bey," *Belleten* 85/304 (2021), 1073 – 1104.

⁷⁰Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 15 – 16.

⁷¹Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 16 – 17.

1913 [H.18/01/1332] tarihinde uygulamaya koyduğu “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati”⁷² ile bu kanuna istinaden hazırlanan ve risalede üzerinde durulan *Sığır Vebâsı Zabıta-i Sıhhiyesi*’nin uygulanmasının devlet eliyle yürürlüğe konulduğu ve bunun önemine değinilmiştir.⁷³ Bu konunun önemine ve risalede ayrı bir başlık olarak incelenmesinden dolayı Sığır Vebası Zabıta-i Sıhhiyesi’ni ayrı bir alt başlık altında incelenmektedir.

Sığır Vebası Zabıta-i Sıhhiyesi

Risale, sığır vebası hakkında oldukça detaylı bir malumat vermekle birlikte özellikle “Sığır Vebası Zabıta-i Sıhhiyesi” ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu minvalde sığır vebasından kurtulmak için sadece serum yönteminin yeterli olmadığı ve serum yöntemiyle hayvanların kısa bir süre için hastalığa karşı koyabildikleri ancak hastalığın ortadan kalkması için yegâne çarenin hastalık mikrobunu ortadan kaldırmak olduğu ve “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu”nun ilgili maddelerinin buna dair malumat verdiği belirtilmiştir. Risale, kanunun önemine değindikten sonra Sığır Vebası Zabıta-i Sıhhiyesi Talimatnamesi’ne değinmiştir. Bu anlamda ilk konu “hayvanlarında hastalık zuhur eden kimsenin birinci vazifesi nedir?” sorusuyla başlamıştır. Buna göre bir kimsenin hayvanında 1- veba-yı bakarî veya humma-i kulaî [şap, tabak], 2- cemre [dalak], 3 -cemre-i arazi [yanıkara], 4- cederi yani koyun ve keçilerde çiçek hastalığı, 5- cereb [uyuz], 6 – ruam [mankafa], 7 – maraz-ı cem’ 8 – tederrün [verem], 9 – barbon [boğaz hırlaması], 10 – daü’l kelb [kuduz] gibi hastalıklar ortaya çıkarsa ilk görevi hemen hükümet yetkilerine durumu haber vermek olacaktır. Risalede ele alınan ikinci soru ise “kimler hastalığı ihbar etmeğe mecburdur?” sorusudur. Bu anlamda hastalanan hayvan sahibi, ona bakan çoban, sığır çobanı [sığırtmaç], arabacı, seyis ve baytarlar baktıkları hayvanlarda yukarıda ismi geçen hastalıklar ortaya çıktığında haber vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Ele alınan bir diğer konu ise “kimlere haber verileceği?” idi. Bu soru kapsamında haber verilecek kişiler şu şekilde sıralanmıştır: 1 -Köylerde muhtar ve ihtiyar heyetlerine, 2 - Çiftliklerde çiftlik kâhyasına, 3- Nahiyeelerde müdürlere, 4- Kasabalarda belediye reislerine ve jandarma komutanlarına haber verilecekti. Hastalığın ortaya çıkışını haber veren kişi haber verdiğiine dair ilmühaber talep etme hakkını da muhafaza ediyordu. Yine risalede ele alınan bir diğer konu “erkenden haber vermenin faidesi nedir?” sorusu altında ele alınmış ve hemen haber verilmesi durumunda hastalık mahalline acil olarak baytar ve jandarma gönderileceği belirtilmiştir. Ayrıca hastalığın türüne göre gerekli tedbirlerin alınacağı ve hastalığın bundan dolayı yayılamayacağı, hastalanan ve itlaf edilen hayvanlar için sahibine tazminat verileceği ve sağlam kalan hayvanlara da serum verilerek hayvanın kurtarılacağı ifade edilmiştir. Bu bölümde ayrıca sağlam hayvanlara serumun verildiğini gösteren şekil 7 adlı bir fotoğraf da paylaşılmıştır. Serum aşılama bu dönemde Urfa sancağı Çarmelik⁷⁴ köyünde yapılmış ve bununla ilgili fotoğrafta detaylara değinilmiştir.⁷⁵

Burada ele alınan bir diğer konu ise “haber vermeyenlerin zararı nedir?” başlığı altında incelenmiştir. Hayvanlarında hastalık ortaya çıktığı halde bunu saklayanların tazminat talep etme hakkını tümüyle kaybettikleri ve yine “Zabıta-i Sıhhiye Hayvaniye Kanunu”nun 38. maddesince 1 haftadan 1 aya kadar hapsedilebileceği veya 1 Osmanlı altınından⁷⁶ 5 Osmanlı altınına kadar nakdi cezaya çarptırılacağı kaydedilmiştir.⁷⁷ Risalede üzerinde durulan bir diğer konu haber vermenin hangi durumlarda gerçekleşeceğiydi. Bu konu

⁷²Bu geçici kanunun uygulanması ve ilgili hükümler için bakınız. Düstur, *İkinci Tertip* (Dersaadet: 1334), 6/116 – 126; *Takvim-i Vekayi*, 16 Safer 1332/2 Kanun-ı Sani 1329, S. 1699, 1 – 3.

⁷³*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 17.

⁷⁴Çarmelik köyü, dört kral anlamına gelmektedir ve bu yerleşim yeri günümüzde Şanlıurfa Bozova ilçesine bağlı bir köy yerleşimidir. I. Dünya Savaşı sırasında bölgede sığır vebası ciddi bir salgın halini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Çarmelik,” Erişim 4 Ocak 2025, <https://www.nisanyaneradla ri.com/?y=%C3%87armelik&ul=Hepsi&o=c&s=1&n=0>.

⁷⁵*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 19.

⁷⁶Metinde her ne kadar “altın” ibaresi kullanılmışsa da bunun Osmanlı Lirası olduğunu belirtmek gerekir.

⁷⁷*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 18.

“ne gibi ahvalde ihbar vâki’ olur?” sorusuyla ele alınmıştır. Hastalıklardan birinin zuhur etmesi durumunda ilgili kişilere haber verilmesinin büyük bir zararı önleyeceği dile getirilmiş ve bu durumun “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu”nun 7. maddesine atfen yapıldığı belirtilmiştir. İlgili maddeye baktığımızda:

*Bir mahalde birden ziyâde hayvan aynı zamanda veyâhûd kısa bir zaman zarfında olarak birbiri arkasına hastalanır veyâhûd telef olursa hükümete haber verilmelidir. Bundan başka bulaşık bir hastalığın hüküm sürdüğü görülen mahallere civar köylerde ve mahallerde yalnız bir hayvan hastalanır veyâhûd telef olursa yine hükümete ihbâr etmek mecburiyeti vardır ve bu cihetle hareket edenler her vakit kazanırlar.*⁷⁸

Metinde ele alınan bir diğer konu ise “ihbardan sonra hükümet tarafından ne yapılır?” sorusu bağlamında incelenmiştir. Buna göre mahallî yetkililer, hastalığın ortaya çıktığını haber alır almaz hemen ilgili bölgeye bir baytar gönderecek ve baytar mevcut hayvanları muayene ederek sığır vebası olduğunun tespit edilmesi durumunda köyü kordon altına alacaktı. Aynı zamanda baytarın sığır, manda, deve, koyun, keçi, kümes hayvanı, et, deri, boynuz, tırnak, gübre, saman ve otun hastalığın devamı boyunca köyden çıkarılmasını engelleyeceği, çünkü bunların ilgili bölgeden çıkarıldığında hastalığı başka yerlere bulaştırabilecekleri kaydedilmiştir. Karantina altına alınan köye dışarıdan sığır, manda ve develerin getirilmesi ile bunların ithali yasaklanmıştır. Ancak koyun ve keçilerin kesilmek [zebh] üzere baytarın izin ve müsaadesi ile en yakın mezbahaya gönderilmek üzere kordon dışına çıkarılabileceği belirtilmiştir. Bundan başka baytarın gerekli tedbirleri alacağı ve gerekli tedbirlerin alınması için baytar ile zabıta memuru ve köyün ihtiyar heyetinden bir komisyonun teşkil edileceği ve hastalık ortadan kalkıncaya kadar komisyonun görevine devam edeceği ifade edilmiştir. Risalede Sığır Vebası Zabıta-i Sıhhiyesi gereğince ele alınan bir diğer konu ise “Zabıta-i Sıhhiye Komisyonunun kimlerden ibaret?” olduğuyla ilgiliydi. Buna göre komisyon köylerde baytar, zabıta memuru ve köy ihtiyar heyetinden oluşmaktaydı. Bununla beraber hastalık eğer kaza veya livada çok yayılmış ve salgın halini almışsa merkez kaza veya livada da bir komisyon teşkil edileceği belirtilmiştir. Merkez kaza veya livada oluşturulan komisyon o mahallin en büyük mülki amirinin başkanlığında baytar müdürü, müfettişi veya memuru ile zabıta memuru ve belediye meclis azalarından bir kişiden oluşmaktaydı. Bu komisyonlar, baytarın göstereceği lüzum üzerine hastalığı ortadan kaldırmak için gereken tedbirleri gösteren bir zabıtnameyi tanzim etmekle görevli tutulmuşlardır. Tanzim edilecek bu zabıtnamede hastalığın ortadan kaldırılması için gerekli şeylerin tek tek sayılacağı kaydedilmiştir.⁷⁹

Komisyon teşkili ve zabıtname ile birlikte incelenen bir diğer konu ise “sığır vebası zuhurunda ne gibi umumi tedbirler tatbik edilir?” sorusuyla ele alınmıştır. Bu konuda alınacak tedbirlerin Zabıta-i Sıhhiye Komisyonu zabıtnamesinde beyan edileceği açıklanmıştır. Ayrıca bu tedbirlerin gereği gibi uygulanması gerektiği ve bu sayede hastalığın diğer hayvanlara sirayet etmeyeceği ifade edilmiştir. Adı geçen tedbirler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Hasta, bulaşık ve şüpheli hayvanlar hemen ayrılacak ve bunlar bir ahır içine veya etrafı kapalı bir bahçeye kapatılacaktır. Bu mahallere sağlam hayvanlar sokulmayacaktır.
2. Hasta ve bulaşık hayvanlara bakanlar sağlam hayvanlara bakmayacaktır. Bu hayvanların gübreleri, et ve derileri dışarıya çıkarılmayacak ve aynı şekilde bu hayvanlar satıl(a)mayacaktır.
3. Hasta ve bulaşık hayvanları tedavi etmek veya aşılama yapmak yalnız baytar tarafından yapılacak, bulaşıcı hastalıkları tedavi edenler kanunen cezalandırılacaklardır.
4. Hayvanlardan biri telef olursa derisi ve gübresiyle beraber derin bir çukura atılıp üzerine biraz sönmemiş kireç döküldükten sonra gömülecektir. Bulaşık hastalıklardan telef olacak hayvanları gömmek için köy veya çiftlikte ayrı bir yer tahsis edilecek ve buraya sağlam hayvanlar giremeyecektir.

⁷⁸Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 18, 20.

⁷⁹Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 20 – 21.

5. Sağlam hayvanlara verilecek yem ve suyun bulaşık olmamasına iyice dikkat edilecek, bulaşık hastalık ortaya çıkan köylerde hayvanlar genel kullanımdaki yalıklardan veya dereden sulanmayacaktır. Temiz bir yerden alınacak su ile bu hayvanlar sulanacak, sulanabilecektir.
6. Tavuklar kümese kapatılacak köpekler ise bağlanacaktır; çünkü bu tür hayvanlar ayaklarını hasta hayvanların gübresi ile bulaştırarak sağlam hayvanların ot ve samanlarına bulaştırmakta ve bu suretle de hastalığı yaymaktaydılar.⁸⁰

Risalede üzerinde durulan bir diğer husus ise sığır vebasının ortaya çıktığı yerlerde hangi hayvanların itlaf edileceği ile ilgiliydi ve bu “sığır vebası zuhur eden yerlerde hangi hayvanlar itlâf edilir?” sorusuyla ele alınmıştır. Buna göre sığır vebasına yakalanan hayvanlar ile vücut sıcaklıkları 40 dereceyi geçenler itlaf edilecekti. Bu durum risalede şekil 8 olarak belirtilen bir fotoğrafla gösterilmiştir.⁸¹ Burada ayrıca serum verildikten 2 gün sonra hayvanların yine vücut sıcaklıkları 40 dereceyi geçerse itlaf edilecekleri kaydedilmiştir. Üzerinde durulan bir diğer husus ise hangi hayvanlara serum verileceği ile ilgiliydi ve bu durum “hangi hayvanlara serum zerk edilir?” sorusuyla ele alınmıştır. Buna göre vücut sıcaklığı 40 derecenin altında olanlara serum verilecekti. Serum verildikten ve hasta hayvanlar öldükten sonra 7 gün içinde hastalıkla ilgili herhangi bir belirti gözükmezse hayvanın Zabıta-i Sıhhiye Komisyonu tarafından tayin edilen ve kordon altında olan meraya gönderilebileceği ifade edilmiştir.⁸²

Ele alınan diğer bir soru ise “itlâf edilecek hayvanlara verilecek tazminat” ile ilgiliydi. Bu hususta itlaf edilecek hayvanın kıymetinin hayvan sahipleri tarafından gönderilen iki vekilin de hazır bulunduğu ve mahallinde teşkil edilen Zabıta-i Sıhhiye Komisyonu tarafından verileceği belirtilmiştir. Ancak hayvan sahibi takdir edilen değere rıza göstermezse bu durumun Ziraat Nezareti bünyesinde bulunan Zabıta-i Sıhhiye Komisyonuna gönderileceği ve bu komisyonun verdiği kararın ise kesin olduğu ve buna itiraz edilemeyeceği belirtilmiştir. Tazminat miktarları da ayrıntılı olarak risalede ele alınmıştır. Buna göre; 1- Sığır vebasına yakalanıp itlaf edilen hayvanlara değerlerinin üçte biri [1/3] 2- Hasta hayvanlarla temasta bulunup itlaf edilenlere değerlerinin yarısı, 3 – Şüphe üzerine ihtiyaten itlaf edilen hayvanlar için de değerlerinin üçte ikisinin [2/3] verileceği kaydedilmiştir. Risale ayrıca kimlere tazminat verilmeyeceğini de tespit etmiştir. Bu konu “kimlere tazminat verilmez?” sorusu altında incelenmiştir. Bu başlık altında sığır vebası hastalığının hayvanlarında ortaya çıktığını hükümet yetkililerine haber vermeyenler ile yabancı bir ülkeden Osmanlı topraklarına ithal edilen hayvanlarda 15 gün içinde sığır vebası görülmesi halinde hayvan sahiplerine tazminat öden(e)meyeceği belirtilmiştir.⁸³

Tazminatla ilgili hükümler yukarıdaki gibi açıklanırken üzerinde durulan bir diğer konu ise Zabıta-i Sıhhiye Komisyonlarının koydukları tedbirlerin ne zaman kaldırılacağı ile ilgiliydi ve bu konu “Zâbıta-i Sıhhiye Komisyonlarının vaz’ ettiği tedâbir ne vakit ref’ edilir?” sorusu altında incelenmiştir. Bu hususta hastalık bulunan mahal veya köye baytar gelir gelmez komisyonun teşkil edildiği ve komisyon kararıyla hasta hayvanların hemen itlaf edileceği ve sağlamlarına ise serum verilerek 2 gün sonra vücut sıcaklıklarının baytar tarafından kontrol edilerek bu sırada hastalanan veya vücut sıcaklığı 40 dereceyi geçen bulunursa bunların da itlaf edileceği ifade edilmiştir. Risale bu şekilde hareket edildiğinde hastalığın 7 gün sonra köyden kalkmış olacağını ve yine bu usul layığıyla uygulandığında ve ahırlar ile hasta hayvanların bulundukları yerler iyice temizlendikten sonra hastalığın 7 gün zarfında en nihayetinde bertaraf olacağını kaydetmiştir. Ayrıca bir olasılık hastalığın daha uzun süre devam ettiği görülse de bunun nadir görülen bir durum olduğu

⁸⁰Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 21 – 22.

⁸¹Bu fotoğrafta, Urfa sancağı Yoğunburç [Karaköprü] köyünde sığır vebasına yakalanmalarından dolayı itlaf edilecek sığırlar gösterilmiştir. Fotoğraf ekler kısmında verilmiştir.

⁸²Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 22.

⁸³Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 22 – 23.

ifade edilmiştir. Sığır vebasının ilgili mahalden ortadan kalkması için Zabıta-i Sıhhiye Komisyonunun aldığı tedbirleri bir bir uygulamak gerektiği de belirtilmiştir. Son vakadan yani itlaf tarihinden 30 gün sonra sığır vebasından dolayı konulan kordonların kaldırılacağı ve civar köylere de hastalık ortaya çıktığında olduğu gibi bu konu hakkında bilgi verileceği belirtilmiştir.⁸⁴ Risalede ayrı bir başlık olarak ele alınan bir diğer konu ise bulaşık ahır ve mahallerin temizliği ile ilgiliydi.

Bulaşık Ahır ve Mahallerin Tathirâtı

Bu başlık altında ahırların ve hastalık bulaşmış yerlerin temizliğine dair bilgi verilmektedir. Bu noktada üzerinde durulan ilk hususlardan biri ahırların temizliği veya o günün deyimiyile *izale-i afinesidir*, risale bundaki amacı mikropları ortadan kaldırmak olarak özetlemektedir. Ayrıca sadece bulaşık hayvanın itlaf edilmesinin yetmeyeceği aynı zamanda bulaşık mahallerin de temizliğinin önem arz ettiği belirtilmiştir. Yine bu hususta ahırların temizliği için aşağıda gösterilen usullerin takip edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Temizlik için şu hususlar üzerinde durulmuştur:

1. Ahırların içinde bulunan gübre, ot ve saman süpürülerek yakılmalı veya üzerlerine bolca kireç serpilerek itlaf edilen hayvanların gömüldüğü yerde açılacak derin bir çukura gömülmelidir.
2. Ahırların zemini toprak ise yarım karış kadar kazılarak toprağa kireç serpilmeli sonra aynı şekilde ahırın tüm zemini de kireç ile kaplanmalıdır.
3. Yemlikler ve zemin taş, çimento veya tuğladan yapılmış ise içine okka başına 10 dirhem soda ilâve edilmiş kaynar su ile temizledikten sonra her okka suya 15 dirhem asit ilave edilerek bunlar su ile iyice yıkanmalıdır.
4. Ahırların duvarları ve hayvanın sürtündüğü mahaller bol kireç ile badana edilmelidir.
5. Ahırın kapı ve pencereleri iyice kapatıldıktan ve tüm hayvanlar dışarıya çıkarıldıktan sonra yangına mahal vermeyecek şekilde ahırın birkaç yerine ateş konulması ve sonra üzerine kükürt atılması gerektiği belirtilmiştir. Kükürdün yanmasıyla meydana gelecek tütsünün mikropları öldüreceği ifade edilmiştir. Kükürt tütsüsüne tâbi tutulan ahırın birkaç saat kapalı kalması ve daha sonra hayvanları ahıra koymadan önce kapı ve pencerelerin tümüyle açılıp havalandırılması gerektiği belirtilmiştir.

Risale, sığır vebasını mikrobunun her ne kadar kolaylıkla yayılıp hayvana bulaştığını belirtse de mikrop öldürücü ve pislik temizleyici ilaçlara mikrobun karşı koymasının oldukça güç olduğunu belirtmiş ve mesela kireçli suya %2 civarında asit eklendiğinde mikropların hemen öldükleri ifade edilmiştir. Ayrıca güneşin etkisiyle mikropların birkaç gün içinde bertaraf oldukları da kaydedilmiştir.⁸⁵

Risalenin son olarak üzerinde durduğu bir diğer husus ise “Zabıta-i Sıhhiye Hayvaniye Kanunu”nun emirlerine karşı hareket edenlerin alacakları cezalar ile ilgiliydi. Buna göre; 1- Bulaşık ve hasta hayvanları sağlamlarıyla karıştıranlar, 2- Hastalığın ortaya çıktığını haber vermeyip saklayanlar, 3 – Kordon altına alınan bölgeden dışarıya hayvan, deri, et, gübre vb. hastalığı yayacak maddeleri çıkaranlar, “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu”nun 38. maddesine göre 1 haftadan 1 aya kadar hapis cezası veya 1 Osmanlı Lirası’ndan 5 Osmanlı Lirası’na kadar nakdi ceza alacaklardı.⁸⁶ Risale ne tür hareket ve davranışlara hangi cezaların verileceğini diğer maddelerde ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bu hususta yukarıdaki 3 madde dışında yine 5 madde ile verilecek cezaların sınırları tespit edilmiştir. 4. madde, bile bile hasta ve bulaşık hayvanları bulaşık olmayan yerlere götürenler veya bunları satanlar, 5. madde, sığır vebasını vb. bulaşık hastalıklardan telef veya itlaf edilen hayvanları gömüldükleri yerlerden çıkaran ve yine deri, boynuz gibi hayvan ürün ve

⁸⁴ Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı, 22, 24.

⁸⁵ Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı, 24 – 25.

⁸⁶ Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı, 25.

parçalarını çıkarıp satan veya satın alanlar, 6. madde, sığır vebasına yakalanmış veya bu hastalıktan şüpheli olan hayvanların et, deri vb. saklayan, satan veya satın alanlar, 7. madde, hükümet tarafından emredilen tedbirlerin yapılmasına muhalefet edenler, 8. madde, bildiği halde sığır vebasına yakalanmış bir hayvanı Osmanlı topraklarına getirenler hakkında “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu”nun 39. maddesi uyarınca 1 aydan 3 aya kadar hapis cezası veya 5 Osmanlı Lirası’ndan 20 Osmanlı Lirası’na kadar nakdi ceza verileceği kaydedilmiştir. Risale yukarıda sayılan maddelerdeki hareketleri yapanların bu davranışları ile hastalığın etrafa bulaşmasına sebep olmaları durumunda yine “Zabıta-i Sıhhiye Kanunu”nun 40. maddesi uyarınca 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezası alabileceklerini belirtmiştir.⁸⁷

Sonuç

Hayvan hastalıkları, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte toplumları özellikle sosyoekonomik olarak etkileyen önemli bir olgudur. Dünya siyasi tarihinin önemli bir ögesi olan Osmanlı İmparatorluğu hayvan hastalıklarını Erken Modern dönem veya diğer bir ifadeyle Klasik dönemden itibaren tecrübe etmiş bir devlettir. 16. yüzyılda İran üzerinden gelen veba-yı bakarı yani sığır vebası Anadolu’yu ekonomik olarak ciddi anlamda etkilemiş ve hastalık daha sonra Avrupa kıtasına da sirayet etmiştir. Avrupa kıtasına yayılan sığır vebası kısa bir süre içinde birçok ülkede ciddi hayvan telefataına sebep olmuştur. Bu hastalığın yaygınlığıyla beraber dikkati çeken bir diğer özelliği ise bulaşıcı olmasıydı, hastalık bu özelliğinden dolayı yüksek ölüm oranlarına da sebebiyet vermekteydi. Osmanlı Devleti’nde de bu hastalık özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaşmış ve Anadolu’yu deyim yerindeyse kasıp kavurmuştur. Hastalık özellikle 1880’lerden sonra başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu’nun birçok mahallinde salgın halini almış ve devlet bu hastalığa karşı birtakım yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Bu noktada 1888’de Nafia Nezareti bünyesinde Umur-ı Baytariyye Müfettiş-i Umumiliği ihdas edilmiş ve daha sonra 11 Aralık 1892’de ise Veteriner Merkez Teşkilat Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnameden yaklaşık 1 ay sonra 5 Ocak 1893 tarihinde Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi yürürlüğe girmiş ve bu talimatname devletin hayvan hastalıklarına karşı mücadelesinin yasal zeminini oluşturmuştur. Bu yasal düzenlemeye karşın Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi’nde de sığır vebası salgın şeklinde devam etmiş ve devlet 17 Aralık 1913’te “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati”ni yayımlamak durumunda kalmıştır. Bu dönemde devlet aynı zamanda hastalığın tanınması, belirtileri ve önlem alınması için de çeşitli risale ve kitapçıklar yayımlamış veya kurumları aracılığıyla yayımlatmıştır. Bu risalelerden biri de konumuzu teşkil eden Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi Lazım Gelen Tedâbir isimli risaledir. R. 1331 [M. 1915/16] yılında yayımlanan bu eser, sığır vebası hakkında hem Osmanlı hem de dünya ölçeğinde önemli istatistiki bilgiler vermekte ve hastalığın nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığını belirttikten sonra hastalığın belirtileri üzerinde durmaktadır. Ele alınan risale, zengin bir içeriğe sahip olmasının yanında görsel olarak da zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu zengin görsel içerik sayesinde sığır vebasının Osmanlı kırsalını nasıl etkilediği ve savaş koşullarındaki kırsal bir toplumun yine bundan ne şekilde etkilendiğini gözlemlemek mümkündür. Ele alınan risale, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı öncesinde hastalığa karşı aldığı tedbirler hakkında birtakım önemli bilgiler verirken aynı zamanda hastalığın önlenmesi, serum, aşı çalışmaları ile kordon-karantina uygulamalarına önemli bir yer vermiştir. Osmanlı Devleti, uzun yıllar başını ağrıtan bu hastalık karşısında savaş öncesinde ve sırasında serum ve aşı çalışmaları başlatmış ve bu anlamda İstanbul’da kurulan Bakteriyolojihâne-i Şahâne önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca yine İstanbul, Erzurum ve Eskişehir’de bulunan bakteriyolojihânelerde sığır vebasına karşı serum çalışmaları devam ettirilmiş ve bundan dolayı savaş döneminde belli sayıda serumun üretimi mümkün hale gelmiştir. Risalede, ayrıca sığır vebasına karşı ne tür tedbirlerin alınacağı ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış ve özellikle bulaşık bölgelerde temizlik ve karantina-kordon uygulamalarının önemine

⁸⁷Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 25 – 26.

değirmiştir. Bu eser aynı zamanda hastalığın önünün alınabilmesi adına çeşitli ceza-i hükümleri de ele almış ve kurallara uymamanın karşılığında alınacak cezaları ayrıntılı bir şekilde belirtmiştir. Muhteva açısından zengin ve hastalık hakkında değerli bilgiler içeren bu risale, Osmanlı Devleti'nin sığır vebası karşısında tıbbi ve teknik olarak belli bir birikime sahip olduğunu ve hastalığı ortadan kaldıracı adımları ne kadar önem verdiğini ve bu anlamda sayıları 47.000.000'u bulan hayvan varlığını korumaya çalıştığını göstermektedir. Son dönem Osmanlı Devleti'ndeki bu hayvan varlığını korumak adına sayıları 250 civarında olan baytarlar ile bunun yapılmaya çalışılması da Osmanlı'nın gayret ve çabasının bir göstergesidir. Araştırmamızda detaylı bir şekilde ele alınan bu risale, Osmanlı'nın bu anlamdaki tecrübesini yansıtırken devlet yöneticileri ile kurumlarının ne kadar çözüm odaklı hareket etmeye çalıştıklarını da birinci elden göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi
Çıkar Çatışması
Finansal Destek
Teşekkür

Dış bağımsız.
Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Araştırma sürecinde yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Sedat Bingöl ile Prof. Dr. Hayrettin Pınar'a teşekkür ederim.

Peer Review
Conflict of Interest
Grant Support
Acknowledgement

Externally peer-reviewed.
The author has no conflict of interest to declare.
The author declared that this study has received no financial support.
I would like to thank Prof. Dr. Sedat Bingöl and Prof. Dr. Hayrettin Pınar for their guidance and assistance throughout the research process.

Yazar Bilgileri
Author Details

Emrah Yılmaz (Doktor Öğretim Üyesi)

¹ Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye

0000-0001-5955-8277

Kaynakça | Bibliography

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA. Bâb-ı Ali Evrak Odası [BEO]. 1058/79337, 1 Şaban 1315 (26 Aralık 1897); 1209/90670, 26 Cemaziyelevvel 1316 (12 Ekim 1898).

BOA. Cevdet Sıhhiye [C. SH]. 10/484, 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840).

BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT]. 1598/7, 23 Cemaziyelevvel 1306 (25 Ocak 1889); 1598/99, 25 Cemaziyelahir 1306 (26 Şubat 1889); 1601/88, 4 Recep 1306 (6 Mart 1889); 1603/3, 7 Recep 1306 (9 Mart 1889); 1800/59, 7 Cemaziyelahir 1308 (18 Ocak 1891); 2050/117, 21 Recep 1310 (8 Şubat 1893); 2198/51; 26 Zilhicce 1316 (7 Mayıs 1899); 200/33, 20 Recep 1311 (27 Ocak 1894).

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Ahmed. *Tuhfetü'l Baytariyye*. Kastamonu Matbaası, H. 1306.

Akagündüz, Ümüt. "Kolera Hastalığı ve II. Meşrutiyet Yıllarında Bu Hastalığa Karşı Toplumsal Bilinçlendirmeyi Arttırma Çabaları (1908 – 1914)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 45 (2024), 95 – 114.

Ak, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarı (Sığır Vebası)." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 39 (2016): 215 – 240.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1995)*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

Ayalon, Yaron. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler Veba, Kıtık ve Diğer Felaketler*. Çeviren. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Bekman, Muzaffer. *Veteriner Tarihi*, Ankara: Ankara Basım ve Cild Evi, 1940.

Erk, Nihal. "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu." *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 10/3 – 4 (1963): 221 – 234.

- Genç, Özlem. "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri." *Tarih Okulu* 10 (2011): 123 – 150.
- Güran, Tevfik. *19. yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- Güran, Tevfik. *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.
- Kılıç, Orhan. *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004.
- Kolera Hastalığında İttihazı Lâzım Gelen Tedâbir ve Etibbaya Rehber*. Yayına hazırlayan Doktor Besim Ömer, Akil Muhtar. İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1327.
- Melikoğlu, Gölçü, Berfin ve Şule Osmanağaoğlu Sanal, "Mecmua-i Fünûn-i Baytariye: İnceleme ve Özetli Bibliyografya." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14/1 (2012): 45 – 88.
- Mengirkaon, Sabri. "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır'da Veba-i Bakârî." *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat içinde 295 – 320. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Özdemir, Hikmet. *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914 – 1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Özlü, Zeynel. "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakârî ve Zâtülcebî." *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (2014): 99 – 114.
- Pekdoğan, Sibel. "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin Çeviri Eseri Risâle-i Frengi Üzerine Bir İnceleme." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 25/1 (2024), 137 – 174.
- Quirynen, Marc, Sayed Ahmad Manoetjer Siawasch, Jize Yu ve Richard J. Miron "Essential Principles for Blood Centrifugation," *Periodontology* 2000, (2024): 1 – 9.
- Sarıyıldız, Gülden. *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865 – 1914)*. Ankara: TTK Yayınları, 1996.
- Siğir Vebâsi ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir*. Dersaadet: Ahmed İhsan ve Şürekâsi, R. 1331.
- Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Sahhaflar Kitap, 2008.
- Tan, Seda. "İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakârî (1886 – 1891)." *Belleten* 87/310 (2023): 1021 – 1057.
- Temel, Mehmet. "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası." *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2010): 1 – 33.
- Temizer, Abidin. "The Independence Process of Bulgaria and the First Ambassador of the Ottoman Empire to Sofia, Mustafa Asım Bey." *Belleten*, 85/304 (2021), 1073 – 1104.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Troussart, E. *Mikrob: Emraz-ı Sâriye ve Şarboniyenin Vesail-i Sirayeti ve Usul-i Telkihiyyesi*. Mütercim Hüseyin Remzi, Hüseyin Hüsnü. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, H. 1304.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih 1789 – 1914*. İstanbul: Der Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Nuran. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 5: 1320 – 1338. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Resmî Kaynaklar ve Gazeteler / Official Sources and Newspaper**
- Bitlis*, 30 Ramazan 1307/7 Mayıs 1306, S. 191.
- Düstur*, Birinci Tertip, C. VI, Ankara: Devlet Matbaası, 1939.
- Düstur*, İkinci Tertip, C. VI, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1334.
- İkdam*, 19 Şevval 1327/ 21 Teşrin-i Evvel 1325, S. 5432.
- İkdam*, 23 Zilkade 1327/23 Teşrin-i Sani 1325, S. 5465.
- Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi*, 1325 Senesi Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği. Dersaadet, 1327.
- Takvim-i Vekayi*, 6 Cemaziyelevvel 1309/26 Teşrin-i Sani 1307, S. 150.
- Takvim-i Vekayi*, 16 Safer 1332/2 Kanun-ı Sani 1329, S. 1699.
- İnternet Kaynakları**
- "Çarmelik." <https://www.nisanyanyeradlari.com/?y=%C3%87armelik&ul=Hepsi&o=c&s=1&n=0>
- "Piroplazmoz," Erişim, 16 Aralık 2024, <https://www.balikesirdsyb.org.tr/yanikara-ve-piroplazmoz/>.
- "Rinderpest." *Britannica*, Erişim 23 Aralık 2024, <https://www.britannica.com/science/rinderpest>

Ek | Appendix

Ek 1. Veba-yı Bakariye Yakalanmış Bir Sığırın Genel Durumu ile Göz Yaşlarının Yanaklarından Akması (Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 7).

Ek 2. Sığır Vebasına Karşı Bağışıklık Kazanmış Serum Öküzleri (Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi, 10).

Ek 3. Serum Doldurulmuş Şişelerin Gönderilmek Üzere Hazırlanması (*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 13).

Ek 4. Urfa Sancağı Çarmelik Köyünde Sığırların Serum ile Aşılanmaları (*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 19).

Ek 5. Urfa Sancağı Yoğunburç Köyünde Sığır Vebasına Yakalanmalarından Dolayı İtlaf Edilecek Sığırlar (*Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı*, 23).